

ОТЧУЖДЕНИЕТО НА ДЕТЕТО ОТ НЕОТГЛЕЖДАЩИЯ ГО РОДИТЕЛ – ПОНЯТИЕ, СПЕЦИФИКИ И КОНСТРУКТИВНИ ПОДХОДИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО МУ*

Галя Вълкова **, Анета Атанасова ***, Елена Михайлова ****, Светла
Стайкова *****

Въведение

Правото на детето на съвместно живеене с неговите родители е изрично прогласено в чл. 9, ал. 1 от Конвенцията на ООН за правата на детето (КПД).¹ Сред предвидените изключения е раздялата на родителите, предполагаща вземане на решение при кого от тях да се определи местоживеенето на детето. Същевременно в ал. 3 на същия текст се подчертава, че държавите – страни по Конвенцията, дължат да зачетат правото на детето, което е отделено от единия или от двамата си родители, да поддържа лични отношения и пряк контакт с двамата си родители редовно, освен ако това противоречи на висшите интереси на детето.

На свой ред чл. 8 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ) откроява правото на семеен живот като фундаментално човешко право, чиято защита държавата дължи да осигури.

Това нормативно признаване на връзката дете – родител има своята естествена психологическа основа и нейното засягане може да доведе до необратими последици за психологическото добруване както на детето, така и на неговите родители. Една от възможните форми на подобно засягане е отчуждаването на детето от неотглеждания го родител.²

Настоящото изложение има за цел да разграничи формите на отчуждение и да обсъди възможни конструктивни подходи за възстановяване на връзката. Авторите се обединяват около тезата, че най-добрият интерес на детето е водещ и охраняването му може да бъде постигнато, като се изследват в дълбочина спецификата на отчуждението и отражението му в психичния свят на детето. С отчитането на тези специфики впоследствие, чрез активна

* Студията е публикувана за първи път в сп. “Адвокатски преглед”, бр. 10/2019 г.

** Съдия в Софийския районен съд, Трето гражданско отделение.

** Съдия в Софийския районен съд, Трето гражданско отделение.

*** Гл. ас. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Катедра „Обща, експериментална, развитийна и здравна психология“, доктор по психология, клиничен психолог, детски психолог, вещо лице към Софийския градски съд.

** Съдия в Софийския районен съд, Трето гражданско отделение.

**** Детски психиатър в УМБАЛ „Александровска“ ЕАД, Клиника по детска психиатрия „Св. Никола“.

** Съдия в Софийския районен съд, Трето гражданско отделение.

***** Гл. ас. в Медицинския университет – София, Катедра по психиатрия и медицинска психология, клиничен психолог в УМБАЛ „Александровска“ ЕАД, Клиника по детска психиатрия „Св. Никола“.

** Съдия в Софийския районен съд, Трето гражданско отделение.

¹ Член 9, ал. 1: *Държавите – страни по Конвенцията, осигуряват детето да не бъде разделяно от родителите си против тяхната воля, освен когато компетентните власти решат в съответствие с приложимите закони и процедури и при възможност за съдебен преглед, че такова разделяне е необходимо за висшите интереси на детето. Такова решение може да бъде необходимо в някои особени случаи, като например малтретиране или изоставяне на детето от родителите, или когато родителите живеят разделени и трябва да се вземе решение относно местоживеенето на детето.*

² В настоящата разработка понятието „неотглеждащ родител“ се използва за означаване на фактическо състояние: без значение дали това е родителят, на когото е предоставена родителската отговорност, но решението/определението по привременни мерки не се изпълнява, или това е родителят, с когото детето осъществява режим на лични отношения.

подкрепа – психологическа, социална, психиатрична или чрез съдебна намеса (като краен вариант), следва да се предприемат онези мерки, които градивно да доведат до намиране на работещо решение в краткосрочен и в дългосрочен план.

I. Родителско отчуждение – терминологични уточнения

Родителското отчуждение е сложен конструкт, който съчетава различни фактори и реалности: субективните преживявания на детето, реалното поведение от страна на всеки от родителите, начините, по които детето възприема всеки от родителите си, ситуативни и развитийни фактори. Голям брой деца и техните родители имат реално страдание, породено от нарушени взаимоотношения в контекста на промяна на семейната конфигурация. Съществува значително терминологично разнообразие, което се опитва да обясни състоянието. Фидлър и кол. (2012)³ правят исторически преглед на използваната терминология и коментират следните използвани понятия: „синдром на родителско отчуждение“ (parental alienation syndrome), „отчуждено дете“ (alienated child), „отчуждение на детето“ (child alienation), „патологична свързаност“ (pathological alignment), „отказ от посещения“ (visitation refusal), „родителско отчуждение“ (parental alienation), „смущения при посещенията“ (visitation inference), „синдром на злонамерената майка, свързан с развод“ (divorce-related malicious mother syndrome), „патологично/иррационално отчуждение“ (pathological/irrational alienation), „симптом на застрашаващата майка“ (threatened mother syndrome), „токсичен родител“ (toxic parent).

Еднозначно разбиране за описанието на това явление обаче не съществува въпреки опитите то да бъде опростено и сведено до полярни еднозначни интерпретации – че страданието на детето, наречено „синдром на родителско отчуждение“, е породено от родител, който активно е в ролята на отчуждаващ, или че отчуждението е породено от поведението на другия родител, от когото детето е отчуждено. На практика в семейства с високо ниво на конфликти обикновено и двамата родители упражняват някакво поведение, което може да се обозначи като „отчуждаващо“ (Fidler et al., 2012). Отказът на детето обаче да контактува с някого от родителите си след тяхната раздяла може да има разнообразни причини. Какви са тълкуванията на тези фактори и обясненията, които се приемат в сложната мултидисциплинарна практика, в която са ангажирани обичайно юристи, психолози и психиатри?

I.1. Значение на отчуждението на детето от родителя според Семейния кодекс

Законодателят въвежда понятието „родителско отчуждение“ с приемането на Семейния кодекс (СК) през 2009 г. (обн., ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г.), включвайки го в разпоредбата на чл. 59, ал. 6 СК със следното съдържание: „Съдът изслушва родителите, както и децата при условията на чл. 15 от Закона за закрила на детето, взема становище от дирекция „Социално подпомагане“ и ако е уместно, изслушва и други лица. При данни, че е налице синдром на родителско отчуждение (СРО – б. а.), съдът изслушва вещо лице-психолог“. Систематичното място на разпоредбата е в текста от закона, регламентиращ родителските права след развода.

Второто изречение на ал. 6 липсва в предложението на вносителя на законопроекта – Министерския съвет (№ 802-01-37/ 1.04.2008 г.). Текстът е обсъден на 22.04.2009 г. на заседание на Комисията по правни въпроси към 40-ото народно събрание (Протокол № 14), като в рамките на проведените дебати народен представител предлага две нови алинеи в

³ Fidler, B., N. Bala, M. Saini. Children Who Resist Postseparation Parental Contact. A differential approach for legal and mental health professionals. Oxford: Oxford University Press, 2012.

първоначалната редакция на чл. 61 СК, посочвайки, че отношенията родители – деца се споменават в „половин алинея“ за разлика от подробната уредба на ползването на семейното жилище след развода и на дължимата издръжка. Подчертано е, че „става въпрос за случаите, когато са лоши отношенията между родителите и силно потърпевши са децата“. Прави се препратка към експертни мнения, като се констатира, че „синдромът на родителско отчуждение е голям проблем, тъй като изцяло се прекратява връзката на родителя с детето“. Това положение се определя като „изключително кошмарно“ и „за сметка на детето“. С тези мотиви се внася предложение за по-подробен законодателен текст, „за да е ясно какво трябва да обсъди съдът, на какво да даде отговор“. Предложението на Комисията по правни въпроси е прието на второ четене на законопроекта (503-то заседание на 40-ото НС, 11 юни 2009 г.) без каквито и да било дебати в пленарната зала.

Текстът на закона е изменен с ДВ, бр. 100 от 21.12.2010 г., като терминът „синдром на родителско отчуждение“ бива заместен от термина „родителско отчуждение“. В мотивите към законопроекта се сочи, че „не е от компетентността на съдиите да установяват белези на синдроми (синдромът е медицинско понятие)“. Друг мотив за предложението е, че „липсва легална дефиниция на понятието „синдром на родителско отчуждение“ както в нормативната база, така и в специализираната медицинска литература, свързана с познанията за развитието на детето, което създава затруднения при прилагането. Употребата на термина „синдром на родителско отчуждение“ без наличието на легална дефиниция създава много затруднения при прилагането на разпоредбата и тя на практика остава неприложима“.

Извън предмета на настоящата публикация е оценката на законодателния подход за въвеждане на понятие без яснота за вляганото съдържание, респ. на изменението след около година след отчитане на налични трудности в практиката. Следва да се отбележи, че в съдебната практика понятието „синдром на родителско отчуждение“ бързо получава широка „популярност“ и бива изследвано и съобразявано от съда при предоставяне на родителските права. Неизследването на евентуално наличен „синдром“ е често срещано основание за отмяна на въззивни решения и връщане на делата от Върховния касационен съд (ВКС) за ново разглеждане от въззивните съдилища. Наред с това, дори след изменението на закона и отпадането на термина „синдром“, се допуска психолози да бъдат вписвани като вещи лица с експертиза в областта на „синдром на родителско отчуждение“⁴. Нещо повече, твърди се, че наличието на СРО съставлява акт на психическо/емоционално насилие, което следва на свой ред да бъде признато като самостоятелна форма на насилие спрямо детето и родителя, с когото връзката се прекъсва, като за преодоляването на този проблем се предлага „лесно“ разрешение чрез незабавно предоставяне на детето на родителя, от когото бива отчуждено.

Може да се допусне, че колебанията в съдебната практика почиват на липсата на ясно дефинирано съдържание на родителското отчуждение и на неразграничаването на различните му проявни форми.⁵ Терминологичната неяснота е налична и на полето на психологията и психиатрията, което е една от причините родителското отчуждение (като

⁴ Вж. например Списък на специалистите, утвърдени за вещи лица от комисията по чл. 401, ал. 1 ЗСВ при Окръжния съд – Пловдив, и Административния съд – Пловдив, за 2019 г., Клас „Съдебна експертиза на психичното състояние“, където за нещо лице психолог, наред с останалите компетенции, е отбелязано: „синдром на родителско отчуждение“ – http://www.apelsad-pd.bg/Vesti_Lica/VLPlovdiv.pdf. Очевидно е несъответствието между волята на законодателя това понятие да не се дефинира чрез медицински критерии и несъблюдаването с нея при вписване на съответното нещо лице с подобни компетенции. Отделен въпрос е къде и под каква форма е получена специфичната квалификация да се оценява „синдром на родителско отчуждение“ и каква е регламентацията за нейното получаване.

⁵ В решение по гр. д. № 23091/2018 г. на Софийския районен съд се приема, че отказът на детето да контактува с неотглеждания родител е в резултат на *estrangement* и същото е оправдано предвид оценката на ниския родителски капацитет на бащата и липсата на доверителна връзка с детето.

синдром, разстройство и т.н.) да не бъде включвано десетилетия наред в Международната класификация на болестите (МКБ), включително в актуалната 11-а ревизия⁶, както и в Диагностичния и статистически наръчник на психичните разстройства (5-о издание) на Американската психиатрична асоциация⁷ (DSM-5).

Всичко това предполага пренасяне на изложението в областта на психичното развитие на детето и значението на отношенията с неотглеждания го родител, респ. отграничение на различните форми на отчуждение в контекста на семейните отношения. Изследвайки тази проблематика, авторите на настоящото изложение потвърждават предходно застъпена теза⁸, че споделеното упражняване на родителските права е препоръчителната отправна база, охраняваща най-добрия интерес на детето, както и че въвеждането му до голяма степен би способствало за намаляване на конфликтния потенциал на споровете за родителски права. Изборът на „по-добър родител“ е концептуално погрешен и до голяма степен подклажда войната между родителите. Тази тема обаче не следва да бъде допълнително разисквана в настоящата разработка, тъй като би изместила акцента, а и отчуждението на детето от родителя като фактическо състояние е възможно да възникне независимо от съдебно признатото споделено упражняване на родителски права.

1.2. Отчуждението от родителя като психологически конструкт

Терминът „родителско отчуждение“ се отнася до състоянието, при което детето отказва контакт с родител без основателни причини (Bernet et al., 2016).⁹ Разграничават се три степени на родителско отчуждение – лека, средна и тежка степен. При леката степен на родителско отчуждение детето отказва контакт, но когато такъв бъде осъществен, то се наслаждава на взаимоотношенията; при средната степен на родителско отчуждение детето е по-категорично в отказа си от контакт и когато такъв бъде осъществен, продължава да се противопоставя; при тежката степен на родителско отчуждение детето дори може да избяга или да се скрие от родителя (Bernet et al., 2016).

Още от 70-те години на XX век науката изучава по систематичен начин проблемите, възникващи във взаимоотношенията между деца и родители в контекста на конфликтни взаимоотношения и раздяла на родителите (Станков, 2019¹⁰, прави кратък обзор на научните изследвания в този период). Широкото популяризиране на термина, и то именно по еднозначен, категоричен и патологизиращ начин, дължим на Ричард Гарднър, който има много повече критики, отколкото привърженици в професионалните среди. Сериозен проблем в теорията на Гарднър е поляризацията, опростяването на концепцията за проблематичността във взаимоотношенията между родител и дете. Обсъжда се също така нарушаване на професионалната етика от негова страна в кариерата му като съдебен експерт (вж. Станков, 2019, с. 90). Всъщност твърденията на Гарднър не са достатъчно обосновани от научна гледна точка спрямо добрите професионални стандарти в областта на психологията и психиатрията. Срещат се опити да се ревизира теорията на Гарднър – например Кели и

⁶ ICD-11 International Classification of Diseases. 11th Revision. The global standard for diagnostic health information: <https://icd.who.int/>.

⁷ Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5), <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>.

⁸ **Вълкова, Г., Р. Петров.** Семейният конфликт и справедливото му разрешаване от съда. – Адвокатски преглед, 2015, № 4–5, https://www.vas.bg/p/P/a/Pages_from_Adv4-5_2015-6-1936.pdf.

⁹ **Bernet, W. et al.** Child Affected by Parental Relationship Distress. – Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, Volume 55, Issue 7, 571–579, <https://www.herverbinden.nl/images/pubrap/Bernet%20et%20al.%20-%20CAPRD%20-%202016-07.pdf>.

¹⁰ **Станков, Г.** Капанът „синдром на родителско отчуждение“ – между науката и идеологията. Публични политики, 2019, Vol. 10, No. 1.

Джонсън предлагат да се използва терминът „родителско отчуждение“ вместо „синдром на родителско отчуждение“ (като се коментира континуум в състоянието на привързаност към единия и към другия родител; отчита се също така „реалистично“ и „патологично“ отчуждаване), а Кларксън и Кларксън предлагат да се използва терминът „родителско отхвърляне“ (Станков, 2019). Липсва единомислие и сред професионалистите – критици на Гарднър, което допълнително усложнява процеса на здравомислещо противопоставяне на необосновани от научна гледна точка теории. Налагането на термина на Гарднър „синдром на родителско отчуждение“ в публичното пространство е близко по-скоро до идеология и е необходимо да се започне обществен и научен дебат по темата (Станков, 2019).

Споменатата вече публикация (Станков, 2019), която прави сериозна заявка за смислена научна дискусия по проблематична тема, е предшествана от едностранчиво разглеждане на въпроса за родителското отчуждение (Пеева, 2014)¹¹ с безкритично приемане на термина и теорията на Гарднър за „синдром на родителско отчуждение“. Пеева (2014) провежда емпирично изследване, което е безспорно предимство на публикацията предвид липсата на емпирични изследвания по темата в българската реалност, но неговата стойност от методологична гледна точка е трудно да бъде оценена, доколкото не са предоставени детайли за използвания инструментариум и процедура.

1.2.1. Родителско отчуждение по основателни и по неоснователни причини

Въпреки че теоретично и на описателно ниво е ясна дефиницията, че за „родителско отчуждение“ може да се говори тогава, когато нежеланието за контакт на детето е неоснователно, на практика е трудно да се разграничат случаите, в които страховете и нежеланието на детето за контакт са основателни и реалистични. На английски език е налице различна терминология, която може да обозначи неоснователното родителско отчуждение (parental alienation) от основателното родителско отчуждение (parental estrangement) (Bernet et al., 2016). Във втория случай е възможно детето да е било обект на малтретиране и/или negliжиране от страна на родителя. В този случай страховете на детето са естествена и необходима защитна реакция. Когато е имало насилие между партньорите, на което детето е било свидетел, естествено е то да откаже контакт с родителя, който е бил в ролята на насилник, независимо от обстоятелството, че насилието не е било директно насочено към детето, т.е. от една страна, трябва да се отчете дали отчуждението на детето има адаптивна (защитна) роля, или е дисфункционално. От друга страна, липсата на отчуждение сама по себе си не е маркер за достатъчно здравословни от психологическа гледна точка взаимоотношения, така че трябва да се отчете какво е качеството на взаимоотношението между детето и родителя при всички случаи дори когато не е налице отчуждение.

В някои случаи детето остава в контакт с родителя, въпреки че е било обект на насилие, дори го възприема като очарователен и харизматичен (Bernet et al., 2016). Взаимоотношенията с родителя насилник може да са противоречиви и амбивалентни. В случаите на родителско отчуждение без основателна причина обаче отхвърлянето и преценката за родителя, за неговите качества и поведение са еднозначно крайно негативни.

Въпреки коментирания нюанси в поведението на детето, които са налице в някои случаи, обикновено проявите на родителско отчуждение от страна на детето често са твърде сходни и трудно разграничими независимо от това дали причините, довели до отказа на детето да контактува, са основателни, или неоснователни. Това обстоятелство допълнително усложнява „диференциално-диагностичните“ решения. Също така, когато конотацията на определено състояние, симптоматично (а не причинно-следствено) дефинирано, се

¹¹ Пеева, Д. Превенция на синдром на родителско отчуждение при деца, преживяващи развод на родителите си. – Управление и образование, 2014, № 10.

разпространи еднозначно в други сфери на практиката извън клиничната, стават възможни множество погрешни заключения, произтичащи от употребата на самия термин, ако не е направена подробна оценка на различните фактори, допринасящи за актуалната ситуация.

Множество фактори могат да повлияят негативно върху взаимоотношенията между дете и родител. Част от тези фактори са свързани с определени личностови характеристики или психопатология от страна на родителя, което ограничава неговите способности да родителства ефективно. Възможно е тези обстоятелства да компрометират връзката дете – родител, макар реално да не е налице малтретиране или negliжиране, нито „програмиране“ и „настройване“ на детето от страна на другия родител.

Други възможни фактори, които усложняват взаимоотношенията, може да са свързани с временни, възрастово обусловени промени. Така например в периода на юношеството децата се променят, като изискват нови форми на поведение и стратегии, с които родителите биха могли успешно да продължат ефективно общуване. Възможно е в този период поради закономерни развитийни процеси, юношата да предпочита да остане в дома, в който живее основно, да общува с приятелите си, които са наоколо, вместо да прекара това време с (другия) родител. Ако родителят не съумее да е достатъчно гъвкав в периодите на закономерни възрастови кризи, детето може да се отчужди и дори да отказва контакт с него.

Динамиката на семейството – например когато се появи нов член на семейството (дете, нов партньор), е друг фактор, създаващ условия за усложняване и влошаване на взаимоотношенията дете – родител.

Освен крайните случаи на родителско отчуждение – по основателни или неоснователни причини, съществуват редица смесени случаи – когато са налице както основателни, така и неоснователни причини за отказа на детето да общува с родителя си. Не е за пренебрегване и фактът, че „идеален родител“ не съществува, известни недостатъци са присъщи на всеки родител, а те също могат да станат допринасящ фактор за отчуждаване (Fidler et al., 2012).

1.2.2. Психологически дистрес в контекста на родителския конфликт

Родителският конфликт отдавна е установен като важен фактор за дългосрочното приспособяване на децата към развода (Amato, P. R., 1994).¹² Проучванията показват, че от значение за това доколко децата са засегнати е не просто силата на конфликта между родителите, а по-скоро в каква степен децата са въввлечени в него (Buchanan, C. M., E. E. Maccoby, S. M. Dornbusch, 1991).¹³ Проследяването на развитието на децата показва, че тези от тях, които са въввлечени в споровете между родителите, срещат категорично повече трудности в приспособяването си към новата ситуация в семейството в сравнение с децата, които не са приобщени към конфликта (Kelly, J. B., 2000¹⁴; Ben-Ami, N., A. J. L. Baker, 2012¹⁵). Емпиричната и теоретичната литература, свързана с развода и последствията за децата и родителите, подчертават и значението на възрастта на детето по време на развода. Така например при юношите по време на развода и след него се отчитат липса на контрол на гнева, повишени нива на тревожност и безпокойство, ниска самооценка и училищни проблеми, включително провал. Подобни констатации стават повод да се разработят програми за интервенция и подкрепа на децата, с които се цели подобряване на техните адаптивни възможности и на субективното им благополучие.

¹² Amato, P. R. Life-span adjustment of children to their parents' divorce. Future of Children. 1994.

¹³ Buchanan, C. M., E. E. Maccoby, S. M. Dornbusch. Caught between parents: Adolescents' experience in divorced homes. – Child Development, 1991.

¹⁴ Kelly, J. B. Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. – American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2000.

¹⁵ Ben-Ami, N., A. J. L. Baker. The Long-Term Correlates of Childhood Exposure to Parental Alienation on Adult Self-Sufficiency and Well-Being. – The American Journal of Family Therapy, 2012.

Дистресът на детето, провокиран от взаимоотношенията между родителите, влияе върху неговото психично здраве (Bernet et al., 2016). Някои деца са по-уязвими, а други – по-устойчиви на влиянието на стреса. Факторите, които оказват влияние върху степента, в която детето ще бъде засегнато, са разнообразни. Някои от тях може да бъдат: вътрешна устойчивост (включително и генетично обусловена), подкрепа от разширеното семейство, подкрепа от други ресурси на общността, други ситуативни фактори (Bernet et al., 2016).

В DSM-5 родителското отчуждение е разгледано в контекста на родителския конфликт. Възможни реакции на детето са свързани с: психологически симптоми, соматични оплаквания, преживяван от детето конфликт на лоялност, родителско отчуждение (което може да доведе до загуба на взаимоотношения между родител и дете) (Bernet et al., 2016).

Детето често преживява конфликт на лоялност в контекста на влошените взаимоотношения между родителите. Конфликт на лоялност се преживява от детето, когато то се опитва да запази добрите емоционални взаимоотношения и с двамата си родители (Bernet et al., 2016). Когато конфликтът продължи дълго време или се задълбочи поради натиска от страна на родителя (родителите) да се подкрепи определена позиция, детето преживява високи нива на стрес в резултат на преживявания конфликт и може да прояви редица физически и психически симптоми. В теорията на семейните отношения се използва терминът „триангулация“, за да обясни съществуващата динамика във взаимоотношенията, водеща до преживяването на детето на конфликт на лоялност.

Психологически и двамата родители играят специфична и значима роля за благоприятното здравословно развитие на детето. Когато взаимоотношенията в семейството са нарушени, конфликтите между родителите повлияват детето и през повлияване на качеството и спецификата на взаимоотношенията, които то продължава да има с всеки от тях. Когато семейните и ролевите граници се нарушат, е възможно, паралелно с формирането на родителско отчуждение спрямо единия от родителите, да се нарушат естествените и благоприятни за детето взаимоотношения и с другия родител. Най-често съпътстващите проблеми във взаимоотношенията с неотчуждения родител може да се опишат в три категории. Гарбер (Garber, 2011) описва тези три категории като:

- инфантилизация (infantilization),
- приемане на ролята на родител (parentification),
- приемане на ролята на възрастен (adultification).

Инфантилизацията се отнася до „задържането“ на детското развитие – детето не постига очакваната степен на независимост и самостоятелност, а остава свързано с родителя по начин, който е характерен за по-ранни етапи от развитието му и от връзката родител – дете. Връзката дете – родител, при която детето приема ролята на родителя, се случва, когато детето се грижи за родителя, т.нар. обърнато родителство. В третия тип динамика на взаимоотношенията между родителя и детето е характерно развитието на взаимоотношения, при които двамата са „приятели“, детето приема равнопоставена на родителя роля. И трите форми на взаимоотношения са проблематични от гледна точка на благоприятно развитие за детето. Те са белег за нарушени граници между членовете на семейството, приемане на неприсъщи роли, които пречат на оптималното психично благополучие и здраве на детето.

1.2.3. Възприето от детето приемане – отхвърляне от страна на родителя

Проблематичността на термина „родителско отчуждение“ се отнася и до възможността да се разгледа ситуацията от няколко различни гледни точки. От една страна, съдържанието на конструкта е относимо към възприятието на родителя, от когото детето е отчуждено; от друга страна – може да се отнесе до възприятието на родителя, от когото детето не е отчуждено, и от трета страна – отнася се до възприятието на детето.

От психологическа гледна точка фокусът върху субективното възприятие на детето е изключително значим. Психологическата оценка на „родителското отчуждение“ може да се фокусира върху оценка на трите аспекта (трите възможни гледни точки), но центрираната върху детето позиция е най-значима от гледна точка на последствията върху неговото психично благополучие в дългосрочен план. Теорията на Роунър за родителското приемане – отхвърляне (Rohner et al., 2012)¹⁶ позволява да се разгледа по-задълбочено концепцията за родителско отчуждение, фокусирана върху перспективата на детето.

Роунър разглежда родителите като „значимите други“ за детето – това са всички онези близки от обкръжението на детето, с които са налице продължителни емоционални връзки. Взаимоотношенията с родителите моделират развитието на личността на детето. То има емоционална нужда от позитивни взаимоотношения със значимите други. От качеството на взаимоотношенията родители – дете зависи преживяването на сигурност и емоционален комфорт на детето. Преживяването на детето, че родителят го отхвърля, води до чувства на тревожност и несигурност. Друг възможен ефект е формиране на зависимост, „вкопчване“ (възможно в другия родител, когато детето възприема като неотхвърлящ), повишена нужда от потвърждение и засвидетелстване на любов, одобрение и харесване. Враждебността, агресивността и дистанцираността са други възможни последствия от преживяването на отхвърляне от страна на родител. Съществуват неоспорими доказателства, че родителското приемане – отхвърляне е свързано с психичното функциониране, но са налице някои (все още не напълно проучени) различия между половете (Rohner, 1980).¹⁷ Многобройни изследвания, изучаващи връзката между възприеманото приемане – отхвърляне от родителите и различни други фактори (самооценка, асертивност, формиране на личностни качества, локус на контрол, ирационални вярвания, самокритичност, чувство на срам, приспособяване и др.), са проведени в различен културен контекст (западен и източен). Получените резултати в изследвания в различни култури консистентно възпроизвеждат подобни резултати – налице са значими корелации между възприеманото приемане от родителите и положителните личностни черти и съответно между възприеманото отхвърляне от родителите и високи нива на депресия, тревожност, невротизъм, социални фобии (Ahmed et al., 2010).¹⁸ Възприетото приемане от майката и възприетото приемане от бащата поотделно са значими фактори за психологическото приспособяване на детето в училищна възраст (Rohner et al., 2010). Значим въпрос, който може да се зададе, е: какво се случва с детето, което живее продължително време в ситуация на отчужденост от един от родителите си?

Освен краткосрочни ефекти отчуждеността има и дългосрочни ефекти върху детското развитие.

Субективната оценка на детето – доколко то смята, че е прието от родителя, има дългосрочен ефект върху психологическото приспособяване и удовлетвореността в интимните взаимоотношения като възрастен. Колкото по-висока е степента на субективната оценка, че като дете майката и бащата са приемали и обичали детето, толкова по-висока е степента на успешното психично приспособяване и взаимоотношения с интимния партньор

¹⁶ Rohner, R. P., A. Khaleque, D. E. Cournoyer. Introduction to parental acceptance-rejection theory, methods, evidence, and implications. – *Journal of Family Theory & Review*, 2012, 2(1), 73–87.

¹⁷ Rohner, R. P. Worldwide tests of parental acceptance-rejection theory: An overview. – *Behavior Science Research*, 1980, 15(1), 1–21.

¹⁸ Ahmed, R. A., R. P. Rohner, A. Khaleque, U. P. Gielen. Parental Acceptance and Rejection: Theory, Measures, and Research in the Arab World. Online Submission. 2010.

на този човек като възрастен (Khaleque et al., 2008).¹⁹ В конкретното финландско изследване е регистрирано, че влиянието на преценката на детето доколко е прието от бащата е по-силен и значим фактор, отколкото приемането от майката, която находка не може да се генерализира преди получаването на достатъчно емпирични данни от различни култури.

Освен емоционалните негативни последици при възприемано отхвърляне могат да се формират и негативни ментални репрезентации за себе си, другите и света наоколо (Rohner et al., 2012).²⁰ Например много хора, възприемащи себе си като отхвърляни от значимите други, възприемат злонамерено отношение към себе си дори когато такова не е налице; избягват или интерпретират по погрешен начин определени събития; формират представа за взаимоотношенията като непредсказуеми, нараняващи, лишени от доверие.

Може да се коментира, че отчуждаването от родителя, свързано с усещането на детето, че родителят „е лош“, „не го обича“ и „не се интересува от него“, би имало дългосрочни негативни последици в бъдещия интимен живот и психично приспособяване като възрастен. Поради потенциалните негативи в дългосрочен план от ключова значимост е откриването на механизми, които да възстановят връзката между детето и родителя (освен в случаите на реално сексуално или физическо насилие, когато възстановяването на контактите може да има ретравматизиращ ефект върху детето), за да се осигурят възможности за формиране на положителен опит от добри и приемащи взаимоотношения, необходими за психичното добруване на този човек като възрастен.

1.3. Отчуждението от родителя в психиатрията

Психиатрите често са призовавани в съда като експерти по разнообразни въпроси, но обикновено установяват, че професионалната им компетенция им позволява да се усещат по-комфортно дори по дела относно изключително тежки престъпления, отколкото на полето на силно конфликтни разводи и раздели, свързани с деца.

Деца са неразделно свързани във физически, психологичен, социален и юридически смисъл с родителите (или с тези, които ги заместват). Те не са „малки възрастни“ и са изключително зависими от средата и грижите спрямо тях. В психиатричната практика децата (заедно със семействата им) са обект на отделна специалност – детската психиатрия. Детските психиатри, освен с клинична работа с психични разстройства, са ангажирани в значителна степен и със закрила, подкрепа и грижа за нормалното психично развитие. Тези специфични знания и умения позволяват на детския психиатър да умее да разпознава и интерпретира интимните процеси в семейството, както и отражението им върху детското развитие. От друга страна, в световен мащаб детските психиатри са малко и крайно недостатъчни за посрещане на нуждите от такъв тип медицинска компетенция.²¹ В България недостигът на такива специалисти може да се опише само с думата „драматичен“²². По тази причина от огромно значение е осигуряване на адекватна и достатъчна компетентност на специалистите по психиатрия и на клиничните психолози, които работят с деца и патология, включително на тези, явяващи се като експерти в съда.

¹⁹ Khaleque, A., R. P. Rohner, H. Laukka. Intimate partner acceptance, parental acceptance, behavioral control, and psychological adjustment among Finnish adults in ongoing attachment relationships. – Cross-Cultural Research, 2008, 42(1), 35–45.

²⁰ Rohner, R. P., P. Parmar, M. Ibrahim. Perceived teachers' acceptance, parental acceptance, behavioral control, school conduct, and psychological adjustment among school-age children in Kuwait. – Cross-Cultural Research, 2010, 44(3), 269–282.

²¹ Skokauskas, N. et al. Shaping the future of child and adolescent psychiatry. – Child and adolescent psychiatry and mental health, Apr. 2019, vol. 13, 19–11, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6458731/>.

²² Доклад на Европейската психиатрична асоциация (ЕПА) относно психичноздравните грижи в България и процеса на реформа, 2018 г., <http://ncpha.government.bg/files/news/EPA-BG.pdf>.

Въвеждането на термина „(синдром на) родителско отчуждение“ и стоящия зад него в същината си психологичен конструкт е относително скорошно явление (1985 – R. Gardner). В българските съдилища използването на това понятие е „новост“ (2009).

Обсъждането на родителското отчуждение в психиатричната общност е свързано с това, че по тези проблеми започва да работи детски психиатър – Ричард Гарднър, както и с това, че авторът ги представя описани като „синдром“. В медицинската наука „синдром“ означава съвкупност от симптоми, признаци, явления, проявяващи се едновременно и свързано и обусловени от болестно състояние. Обикновено при появата на един симптом често се установяват и другите симптоми, включени в един синдром.

На този етап психиатричната професионална и научна общност няма единно становище по наличието на надеждност и валидност на такъв конструкт. Понятието „синдром на родителско отчуждение“ не е общоприето и няма професионален консенсус да се разглежда като „нозологична единица“.

Въпреки заявките за включването на родителското отчуждение като „разстройство“ или състояние в съвременните класификации DSM-5 и МКБ-11 такъв синдром или разстройство не фигурира в тях по този начин. Вероятно тук ще бъде необходимо известно пояснение относно същността, организацията и структурата на съвременните класификации на болестите. Международната класификация на болестите (МКБ) и Диагностичното и статистическо ръководство на Американската психиатрична асоциация (DSM) са съвременните, утвърдени класификации, почиващи на сходни принципи. В тях се определят не нозологии (не болести), а „операционални таксономии“ – т.е. набор от описателни белези и инструкции за проверка за наличието им²³, като в DSM операционалността е по-висока. Последните ревизии на двете класификации (МКБ 10/МКБ 11, DSM-IV/DSM-5) позволяват многоосева оценка – т.е. систематично описание на клиничните проблеми по отделни измерения и в конкретен контекст. Така по различни оси могат да бъдат описани например:

- клинични разстройства,
- степен на инвалидност/функциониране,
- контекстуални фактори (междulichностови, психосоциални, средови),
- качество на живот (от гледна точка на пациента).

По третата ос класификациите позволяват кодиране на фактори, влияещи върху здравния статус и върху контактите със здравните служби. По този начин класификациите отделят подобаващо значение и на явлението „родителско отчуждение“ – то е включено в съответни за двете класификации глави, които отразяват „фактори, влияещи върху психичното здраве или поводи за контакт с медицинските служби“.

„Родителското отчуждение“ може да бъде кодирано като фактор в МКБ, 10-а ревизия (която е официално функциониращата класификация в момента в България), с код Z62.898 – „Проблеми при отглеждането, други специфични проблеми“, а в МКБ, 11-а ревизия, която е представена през май 2019 г. и предстои да бъде въведена за употреба към януари 2022 г., с код QE52.0 – „Проблеми, свързани с междulichностови отношения в детството; проблеми в отношенията с отглеждания“. В DSM-5 класификацията, която се използва в момента в САЩ, но и в много международни психиатрични проучвания, проблемите, описвани с термина „родителско отчуждение“, се кодират с код V61.29 – „Дете, засегнато от дистрес в родителски отношения“, в главата „Други състояния, които могат да бъдат обект на клинично внимание“.

²³ Вж. проф. д-р Г. Ончев в глава „Диагностика и класификация на психичните заболявания“, **Миланова, В. и съавт.** Психиатрия – учебник за студенти и специализиращи лекари. С.: Медицински университет, 2013.

Статия от юли 2016 г. в престижния „Журнал на Американската академия по детска и юношеска психиатрия“ е посветена на това ново описание (нов код): „Дете, засегнато от дистрес в родителски отношения“²⁴. В нея се коментират множеството конкретни случаи, които могат да бъдат вписани под тази рубрика. Сред различните варианти е и родителското отчуждение с пояснение, че тук трябва да се отразява нежеланието или отказът на детето да има отношения с родител, без да е налице основателна причина. Причините за възникване на такова поведение, както беше пояснено, може да са най-разнообразни. Злонамереното „индоктриниране“, манипулиране за отчуждаване на детето от страна на отчуждаващия родител може също да бъде обект на изследване. Когато това е фокус на оценката, тогава препоръките са такова поведение да бъде кодирано с друг знак.

Подчертава се, че в хода на разработването на DSM-5 е имало предложение за включване на родителското отчуждение като разстройство²⁵ (ерго като диагноза). Отговорът на работната група на DSM-5, цитиран в същата статия, гласи, че те никога не са отричали реалността или значението на родителското отчуждение. Въпреки това са заключили, че родителското отчуждение не покрива стандартната дефиниция за психично разстройство, а именно: „изискването едно разстройство да съществува като вътрешно състояние, пребиваващо в индивида“ (Писмо от D. A. Regier, 24.01.2012 г.). Членовете на работната група считат, че родителското отчуждение трябва да се разглежда като пример за проблем във взаимоотношенията, тъй като включва нарушение във взаимоотношенията между детето и единия или двамата родители.

Дискусиите и изследванията върху проблема на родителското отчуждение нарастват във времето. През 2015 г. Сиракузано и съавтори в свое изследване на проблема²⁶ стигат до заключението, че родителското отчуждение не съответства на „синдром“ или на специфично индивидуално психично „разстройство“. Родителското отчуждение може по-добре да се определи като дисфункционален модел на семейни отношения, определени от изключващия или „отчуждаващия“ родител, от изключения или „отчуждения“ родител и от детето, като всеки член на тази триада има собствен принос и отговорности. Авторите приемат, че това нарушение има своето валидно обяснение, но е необходимо да се проведат задълбочени, систематични и мащабни изследвания, за да се изяснят неговите характеристики (като например прояви, продължителност и интензивност на симптомите, развитие и т.н.) в търсене на обективни диагностични критерии за щателна диагноза и валидно лечение, защото в противен случай родителското отчуждение може да бъде единствено „употребявано инструментално“ при съдебни спорове.

Всъщност „родителско отчуждение“ е термин, използван предимно в съдебната, а не и в клиничната практика. В съдебен контекст експертите по-често са призовавани да търсят „по-обективната истина“ за разлика от клиницистите и техните оценки, които се интересуват повече от личното възприятие на детето и работят с него. Така или иначе и едните, и другите специалисти трябва да отличават *parental alienation* – когато не се намира основателна причина за отхвърлянето на единия родител, от *realistic parental estrangement* – когато отхвърлянето на родителя има основателна причина, като например злоупотреба,

²⁴ **Bernet, W. et al.** Child Affected by Parental Relationship Distress. – Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, Volume 55, Issue 7, 571–579, <https://www.herverbinden.nl/images/pubrap/Bernet%20et%20al.%20-%20CAPRD%20-%202016-07.pdf>.

²⁵ **Bernet, W.** (ed.) Parental Alienation, DSM-5, and ICD-11. Springfield, IL: Charles C Thomas, 2010, https://www.researchgate.net/publication/240238609_Parental_alienation_DSM-5_and_ICD-11.

²⁶ **Siracusano, A., Y. Barone, G. Lisi, C. Niolu.** Parental alienation syndrome or alienating parental relational behaviour disorder: A critical overview. – Journal of Psychopathology. Italian Society of Psychopathology. https://www.jpsychopathol.it/wp-content/uploads/2015/12/03_Art_ORIGINALE_Siracusano1.pdf.

малтретиране или negliжиране. Основателните страхове на децата не бива да бъдат обезценявани или отхвърляни. По тази причина и работната група на DSM-5 препоръчва родителското отчуждение да не получава отделен код, а да бъде кодирано сред по-широка категория нарушения във взаимоотношенията между дете и отглеждащ.

Аналогично се разглежда и друго подобно явление. Във връзка с нашумелия спор около явлението „професионално прегаряне“ на запитване към СЗО на популярен психичноздравен сайт полученият от експертите отговор гласи²⁷: „Бърнаут (професионално прегаряне) е включен в 11-а ревизия на МКБ като професионално явление. Той не е класифициран като медицинско състояние. Професионалното прегаряне е описано в главата „Фактори, влияещи върху здравния статус или налагащи контакт със здравни услуги“ – която описва причините, по които хората се свързват със здравни услуги, но не са класифицирани като заболявания или здравословни условия...“.

В този смисъл участието на психиатричния специалист – психиатър или детски психиатър, е уместно да бъде въздържано, реалистично, ограничено в полето на собственото му познание, да обхваща наличието или липсата на психопатология у детето, родителите и техните взаимоотношения поотделно и в съвкупност. Преценката понякога е изключително трудна с оглед на липсата на ясна граница между норма и патология, особено когато става дума за комуникация и отношения. Както подчертава един от водещите специалисти по психиатрия в България – проф. д-р Ончев, в интервю²⁸ от 2017 г., налице е тенденция за „безпардонно патологизиране, което е чалгата в съвременната психично-здравна сфера. Повечето от състоянията, на които се лепят диагностични етикети, не са болести в медицински смисъл, а кризи и реакции“.

Не бива се забравя също, че експертът трябва, освен да спазва професионалните стандарти и да бъде максимално прецизен в изследването и оценката, в самия ход на делото, спазвайки етичните норми, включително тези за конфиденциалност, да коментира само онези находки, които са релевантни към поставените от съда задачи, и да предлага решения и препоръки, базирани само на добрата клинична практика. Личните житейски виждания, които не лежат на сериозна професионална и научна основа, са нещо, към което следва да развива критичност/самокритичност и от което е редно да се въздържа в заключенията си.

II. Фактори, участващи във формирането на отношения на отчуждаване и отхвърляне

Налице са емпирични доказателства в подкрепа на съществуването на многостепенни рискови фактори, които може потенциално да допринесат за развитието на обтегнати взаимоотношения между родители и деца и съответно последващи проблеми в контакта. Многостепенните рискови фактори, обсъждани доскоро, се преразглеждат – прави впечатление, че специално внимание се отделя на корозиращото въздействие на по-голямата макросистема, като се има предвид, че естеството на самата система служи за ескалиране на

²⁷

<https://xn--80allq.org/%D1%81%D0%B7%D0%BE-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%B6%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%82%D1%8A%D1%82-%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5/>

²⁸ Интервю за Студия трансмедия с проф. д-р Г. Ончев „Човешко е да се гневещ, да се влюбваш, да мразиш, да правиш грешки и глупости“, <http://www.transmedia.bg/2017/09/30/проф-ончев-човешко-е-да-се-гневиш-да-се/>.

съществуващата отрицателна динамика (Polak, Sh., M. Saini, 2015).²⁹ Същите автори, използвайки т.нар. екологичен подход, описват следното разделение на факторите:

1. Онтогенетични рискови фактори – родителски стил; психопатология – на родител; личностово разстройство – на родител; злоупотреба с вещества; преценка на детето и на неговия темперамент; познавателен капацитет на детето; историята на взаимоотношенията дете – родител.

2. Свързани с микросистемата рискови фактори – ангажираност в отчуждаващи поведения; насрещни отхвърлящи поведения; домашно насилие; високо ниво на конфликт между родителите; постсепарационен конфликт; влиянието на новите партньори на родителите и на новото семейство; влияние на сиблингите.

3. Свързани с мезосистемата рискови фактори – финансови промени; ограничено време; средови фактори – например при смяна на жилището – нови съседни, съученици и т.н.

4. Свързани с макросистемата – ADVERSARY SYSTEM (обсъжда се влиянието на съда).

Прилагането на този обяснителен модел или рамка към разбирането на взаимоотношенията между децата и родителите след развода позволява да допуснем, че формирането на проблеми в контакта дете – родител изключително рядко се дължи единствено на злонамерени действия от страна на единия родител спрямо другия или на лошо родителстване от страна на отхвърления родител. Логичното разбиране следва да допусне, че влошаването на отношенията е комплексен процес и комплексно явление, при което причинно-следствената връзка не може да бъде линейна или директна (Friedlander, S., M. G. Walters, 2010).³⁰ От гледна точка на практиката за разбирането на тези ключови взаимоотношения между децата и родителите и за разглеждането на рисковете и последствията от тяхното влошаване е важно да се продължи работата по изследването и описанието на факторите, които оказват влияние.

Друг подход позволява да се идентифицират четири основни групи фактори, които допринасят за нежеланието за контакт с родител:

- свързани с детето;
- свързани с междуличностните отношения;
- свързани с единия родител;
- свързани с другия родител (Fidler et al., 2012).

Част от присъщите на детето фактори са свързани с неговото развитие и етапа, в който то се намира в настоящия момент. Като развитийни фактори Фидлър и кол. (Fidler et al., 2012) посочват типичната за определена възраст тревожност от раздяла; породеното от възрастта, пола и/или интересите предпочитание на единия родител. Темпераментът на детето, неговите личностни особености и уязвимост, произхождаща от етапа на развитието му, са други участващи фактори (Fidler et al., 2012).

Към междуличностните фактори се отнасят тези, свързани с конфликта между родителите и формата на комуникация между тях. Възможно е част от реакциите на детето (включително отчуждаването) да са естествена реакция в резултат на високо ниво на конфликти между родителите. Не са известни емпирични доказателства за връзката между степента на конфликти между родителите и отчуждението, въпреки че клиничните наблюдения предполагат, че те са взаимносвързани (Fidler et al., 2012). Негативен фактор е натискът детето да избере един от родителите си, с когото иска да живее. Мнението на

²⁹ Polak, Sh., M. Saini. Children Resisting Contact With a Parent Post separation: Assessing This Phenomenon Using an Ecological Systems Framework. – Journal of Divorce & Remarriage, 2015, 56, 220–247, 10.1080/10502556.2015.1012698.

³⁰ Friedlander, S., M. G. Walters. When a child rejects a parent: Tailoring the intervention to fit the problem. – Family Court Review, 2010, 48, 98–111.

детето не трябва да се пренебрегва, но оценката на способността му да изрази мнение по автентичен начин и преценката за това дали мнението му съвпада с неговия най-добър интерес са въпрос на задълбочена и невинаги лесна експертна преценка.

Факторите, свързани с родителя, към когото детето има предпочитание, може да се отнасят до:

- съзнателно настройване на детето срещу другия родител;
- несъзнателно повлияване на отношението на детето чрез определени вербални и невербални прояви;
- личностни особености на родителя;
- качеството на връзката на детето с този родител преди конфликтите и раздялата;
- родителските качества, умения и капацитет.

Когато родител има крайно негативно отношение към другия родител и свободно, гневно и многократно изразява пред детето си своето мнение, това може да доведе до отчуждаване (Fidler et al., 2012). Трябва да се отчете и фактът, че заради деликатната позиция на детето в ситуация на раздяла и конфликт между родителите и евентуално преживявания от него конфликт на лоялност то има нужда от насърчаване, за да запази отношенията си с родителя, при когото не живее постоянно. Липсата на „забрана“ за осъществяване на личните контакти на детето с другия родител в някои случаи няма да бъде достатъчна. Когато детето заради преживявания конфликт на лоялност отхвърля другия родител, то получава повече допълнително внимание и одобрение от предпочитания родител, което има подкрепящ ефект върху поведението на отхвърляне (Fidler et al., 2012).

Фактори, свързани с родителя, от когото детето е отчуждено, може да бъдат:

- насилие или negliжиране на детето;
- качество на връзката с родителя преди конфликтите и раздялата;
- личностни особености на родителя;
- родителски качества, умения и капацитет.

Възможно е отхвърленият родител да има неподходящо поведение, което понякога е трудно да бъде достоверно оценено като причина (за отчуждението) или като следствие (от отчуждението) (Fidler et al., 2012).

Полът на родителя сам по себе си не е значим фактор, доколкото и майките, и бащите може да се озоват в ролята на отчужден (респ. отчуждаващ) родител. Не е значим фактор и полът на децата (приблизително равен брой момчета и момичета са засегнати от проблема) (Fidler et al., 2012). По-високата честота на случаите на отчуждаване от бащата по-скоро може да се обясни с по-големия брой случаи, при които майката е основната грижеща се за детето фигура (т.е. обикновено е налице отчуждаване от родителя, с когото детето има по-ограничен контакт). Различни изследователи докладват, че юношеството (според Кели и Джонсън) или предюношеската възраст (според Боу и кол.) са най-уязвими, въпреки че засегнатите деца може да са на възраст от 1 до 17 г. (Fidler et al., 2012).

Важно е да се отбележи, че не всички деца, които преживяват раздялата на родителите си и техните конфликти, развиват това състояние на страдание, а освен това то може да се прояви в различни моменти от процеса на раздяла или след нея, както и да продължи за различен период от време. Описаните категории фактори, както и други ситуативни фактори също допринасят до конкретното проявление на състоянието на детето и качеството на неговите взаимоотношения с родителите му. Такива фактори може да са например:

- напрежение между детето и нов партньор на някого от родителите му;
- ограничено (недостатъчно) време, което детето прекарва с единия от родителите си (Fidler et al., 2012) и др.

Ограниченото време на съвместно общуване между родител и дете може да бъде породено от географска дистанция между тях, което също може да се окаже значим фактор и допринася за отчуждаването, въпреки че липсват емпирични доказателства за това допускане (Fidler et al., 2012).

III. Оценка на родителското отчуждение

Оценяването на това дали при конкретно дете е налице отчуждаване от някого от родителите трябва да следва всички стандарти и принципи за психологично изследване, и по-специално тези, които се отнасят до психологично изследване за целите на съда. По този начин на преден план отива детето – неговите нужди и благосъстояние, неговата история на развитие и актуални възможности, а не отчуждаването. Ако следваме написаното в препоръките на Американската психологична асоциация (АРА, 2010)³¹, можем да изведем редица практически съвети както за работещите в съдебната система, така и за самите психолози. Така например във връзка с терминологичните разминавания често възникват проблеми във формулирането на експертните задачи, а в препоръките на АРА в т. 8 – „Процедурни“, е вписано изрично, че преди да се съгласи да даде експертната оценка, специалистът може, когато е необходимо, да изисква да се изяснят задачите или въпросите и да се преразгледа обхватът на оценката.

В този ред на мисли психологическата оценка в контекста на родителското отчуждение може да има за цел:

- скрининг на случаи на родителско отчуждение в общата популация;
- идентифициране на случаите на отчуждение и описание на тяхната природа (причините за появата им);
- оценка на риска от продължаващи във времето форми на поведение на отчуждаване, след като вече са установени;
- оценка на потенциален риск за развиване на родителско отчуждение (Fidler et al., 2012).

Професионално предизвикателство е да се разбере динамиката на конкретно семейство, за да се отчетат фактори като насилие и отчуждаване, особено ако и двата фактора са налице (Fidler et al., 2012). В известен смисъл решение на подобни затруднения може да се намери при позоваване и следване на препоръките на съответните професионални организации в разработените от тях ръководства и/или стандарти. Наличието на такива позволява придържане към т.нар. добри практики, докато липсата им най-често се асоциира с риск от злоупотреба от страна на специалистите, но и спрямо специалистите. Ако се върнем отново към препоръките на Американската психологична асоциация (АРА, 2010), ще забележим, че една от тях се отнася до това да се използват множество методи за събиране на данни (мултиресурсна оценка). Основанията за тази препоръка са свързани с разбирането, че оценката на деца и юноши в съдебната практика е далеч по-сложна и комплексна, отколкото тази на възрастни (например дори само поради това, че изследването на детето трябва да включва информация от родител/и, други значими възрастни и т.н.). Използването на множество методи за събиране на данни повишава надеждността и валидността на евентуалните психологични заключения и мнения и позволява да се очертае по-пълна картина на детето, неговите нужди, семейството и т.н. В тези препоръки е указано, че специалистите следва да се стремят да работят с оптимално разнообразни и точни методи, за да отговорят на въпросите, поставени от съда. Директните методи за събиране на данни,

³¹ American Psychological Association. Guidelines for child custody evaluations in family law proceedings. – American Psychologist, 2010, 65, 863–867.

описани там, обикновено включват психологически тестове, клинично интервю и наблюдение на поведението, но психолозите също могат да имат достъп до документация от различни източници (например училища, здравни работници, доставчици на грижи за деца, агенции и други институции) и често осъществяват контакт с членове на разширеното семейство, приятели и познати и други източници за верифициране на информацията, когато това е уместно (APA, 2010).

Психологическата оценка на родителско отчуждение се прави обичайно в контекста на назначена съдебно-психологична експертиза или комплексна съдебно-психиатрична и психологична експертиза. От психологическа гледна точка, предвид дискуссионния характер на термина „родителско отчуждение“ и още по-проблематичния термин „синдром на родителско отчуждение“, употребата на този термин може да се окаже неточна и некоректна, доколкото различни специалисти влагат в това понятие различно съдържание. Костов и Пандин (2018)³² коментират също този аспект – некоректността (понякога) от психологическа гледна точка на поставените въпроси към експерта, като отчитат като такъв например въпроса „Налице ли е у детето синдром на родителско отчуждение, породен от майката?“ (с. 38) поради липсата на единодушно научно становище по въпроса какво всъщност е „родителско отчуждение“. Въпреки тези проблеми, свързани с дискуссионния характер на термина, експертното мнение на психолози и психиатри по въпроса за родителското отчуждение често е „съдбоносно“ (Станков, 2019). В световната практика са налице няколко инструмента за оценка на състоянието³³, които обаче все още не са събрали достатъчно емпирични данни, които да подкрепят широкото им приложение чрез солидни доказателства за валидността им, а в България няма стандартизиран инструмент за оценка на родителското отчуждение.

Понякога се използват инструменти, създадени не специфично за тази цел, например въпросниците на Роунър за родителско отхвърляне – приемане, някои от които са адаптирани за български условия³⁴, но все още нямат широко приложение в практиката. Използват се и клиничният личностен тест Мултифакторен личностен въпросник на Минесота (MMPI-2) за оценка на психологическия профил на отчуждаващия родител (Fidler et al., 2012), проективни и полупроективни тестове и др. налични за българската психологическа практика тестове.

Понастоящем експертната практика разчита на клинична оценка, която може да включва използване на интервюта (отделни интервюта с детето и с родителите, съвместни интервюта с детето и с всеки един от родителите и с двамата родители заедно, понякога и общо интервю между родителите), както и наблюдение на поведението на детето и на родителите в различни ситуации на експертната оценка. Възможно е да се използва налична документация, да се проведат интервюта с учители, други близки, роднини и приятели.

И макар да е въпрос за личен професионален избор какви инструменти и методи ще използва експертът, оценки, които не включват (при наличие на такава възможност) лични наблюдения и изследвания на детето, родителите и техните отношения, най-общо казано, са със съмнителна валидност и стойност.

Налице са някои оценъчни протоколи и протоколи, включващи „дърво на решенията“ (Fidler et al., 2012). Фокусът е върху преценката дали поведението на детето към отхвърления

³² Костов, Й. К., С. Пандин. Психологичните експертизи. С.: Globe Edit, 2018.

³³ Например Baker. Parental Alienation Syndrome Questionnaire; Parental Alienation Scale; Parental Alienation Behavior Scale, Relationship Distancing Questionnaire и др.

³⁴ Вж. например Джалев, Л., Н. Колчева. Bulgarian Version of Adult Parental Acceptance-Rejection Questionnaire (PARQ/C Adult). Scale Structure and Reliability. Доклад на VI световен конгрес по междуличностно приемане и отхвърляне, Мадрид, Испания, 7 – 10 юни 2016 г.

родител е обосновано, или изградено на неподходящо по сила отхвърляне; какво е поведението на предпочитания родител, включително с отчитането на чувствата на детето към другия родител, и дали са налице форми на окуражаване на взаимоотношенията между детето и отхвърления родител (Fidler et al., 2012).

Важно е да се уточни, че психологичното изследване е професионална дейност, свързана със събиране, оценка и интегриране на информация за определен човек чрез различни методи и източници съгласно предварително определен план, с цел отговор на въпроси, а тестването (прилагането на тестове) е само част от тази дейност. Тестването предполага експертиза относно самия инструмент, докато психологичното изследване включва по-широка компетентност, а събирането на данни е стъпка, последвана от анализ, интерпретации и решения. Съответно от значение са не просто наличието и прилагането на подходящи инструменти, но и тяхната интерпретация, която следва да бъде съобразена и с историята на развитието на конкретното дете, с неговата образователна и социална история, с особеностите на конкретното семейство, техните вярвания и културни ценности. Интерпретацията и анализът на събраната информация следва да съответстват на особеностите на контекста на самото изследване, предназначено за съда. Оценяването за целите на съда може да повлияе върху възприятията и поведението на хората, от които се събира информацията, и това съответно да се отрази на резултатите и отговорите от тестовете и интервюто. Ненадеждните данни водят до намалена валидност на резултатите, а това от своя страна – и до потенциално погрешни заключения, лошо обосновани становища и подвеждащи препоръки. При изследване на дете в контекста на висококонфликтни отношения между родителите следва да се внимава за подобни рискове от едностранчива интерпретация.

Недвусмислено се приема, че съвсем рано в процеса на раздяла между родителите трябва да се идентифицират сферите на напрежение във взаимоотношенията дете – родител, за да може да се планират подходящи интервенции (и превенция) (Fidler et al., 2012).

IV. Интервенции при отчуждение от родителя и нежелание за осъществяване на контакт

Когато говорим за отчуждение на дете от неговия родител, респ. неговите родители, е важно да си дадем сметка, че регистрирането на отчуждението е само „официалното му представяне пред обществото“ и че много преди това процесите, довели до него, са навредили на връзката дете – родител. Познаването на това, което предхожда отчуждението, би направило възможно неговото предотвратяване или намаляването на последствията от него. Добър пример може да бъде намерен в описанието на обтегнатите отношения между родителите и детето като континуум или спектър (Polak, Sh., M. Saini, 2015). Този модел отчита различните начини за обяснение на обтегнатите взаимоотношения родител – дете в съответствие с най-новите изследвания, включвайки нивото на конфликт като фактор. В най-здравословния край на континуума, или както е в повечето случаи, децата имат положителни отношения с двамата родители, ценят ги и желаят да прекарват значително време или равни количества време с тях след раздялата.

Следва т.нар. **афинитет**, който отново е в здравата част на континуума – детето обикновено поддържа здрав контакт с двамата родители, но може да покаже афинитет към един от тях. В тези случаи детето продължава да иска контакт и с двамата родители, но по различни причини, свързани с неговото развитие (например темперамент, пол, възраст, познатост, комфорт, конкретни интереси, предпочитание към определени родителски практики), може да гравитира към единия от родителите или да има предпочитание към него. Афинитетът към родител е гъвкав и може да се прехвърли към другия родител в зависимост

от контекст, ситуация или причини, свързани с развитието на детето. Оттук насетне вече са децата, при които контактът с единия родител преобладава.

При състоянието на **съюз или съглашение** децата показват последователно предпочитание към един родител по време на брака или по време и след раздялата. След раздяла децата, които са в отношения на съюз, съобщават, че искат ограничен контакт с непредпочитания родител. Обикновено те не отхвърлят напълно непредпочитания родител и не желаят окончателно да прекратят контакта с него. Основна характеристика на тази подгрупа деца е тяхната амбивалентност към нежелания родител – това, че те могат да изразят чувство на тъга, гняв, нараняване, любов и в същото време имат способности за поддържане на устойчив контакт.

Когато е налице **разделяне при високо ниво на конфликти**, конфликтът е използван и като начин за обяснение на напрегнатите взаимоотношения дете – родител и проблемите в контакта между тях след раздялата. Изследванията показват, че децата в семейства със силен конфликт често са триангулирани в него, поставени са в средата на родителските спорове и впоследствие потенциално са притиснати да изберат страна. Обикновено тези деца са изправени пред непосилното за тях изискване да се налага да се адаптират постоянно спрямо враждуващите помежду си възрастни, да променят своите емоционални представи и отговори в зависимост от обгрижващата среда. Смята се, че децата в ситуации на силен конфликт могат да разделят родителските си отношения, така че всяка връзка е отделна и частна, независима от тази с другия родител. Това разделяне се описва най-добре като механизъм за справяне и начин на детето да се откъсне от спорния конфликт.

Реалистично охлаждане/обосновано отхвърляне (равнозначно на описаното вече по-горе „parental estrangement“) има в случаите, когато някои деца се противопоставят на контакт с родител в резултат на това, че са преживели (или са станали свидетели) на насилие, пренебрегване, насилие в семейството на родителите или при крайни недостатъци на родителите. Детето, което попада в тази част на континиума, може да е било пряка жертва на насилие или да е наблюдавало повтарящо се насилие или емоционални изблици по време на брака или след раздялата. Не е необходимо детето да бъде директна жертва на злоупотребата, а просто да е свидетел на последствията от проявено насилие, това да му се отрази травмиращо и то да откаже контакт. В литературата тази подгрупа деца са обозначени като деца с „реалистично отчуждение“ или „обосновано отхвърляне“ – счита се, че това е обоснован, адаптивен и защитен отговор, проявен от детето.

Отчуждението се намира в най-отрицателния и патологичен край на континиума. Отчуждените деца напълно отказват контакт с отхвърления родител, изразяват открито отхвърлящото отношение към нежелания родител без чувство на амбивалентност или вина. Тук се наблюдава открито или скрито родителско отчуждаващо поведение, било то умишлено или неволно, от предпочитания родител. За разлика от децата, които основателно отхвърлят родител, тези отхвърлени родители се считат за „достатъчно добри“, понякога образцови, без проверена или аргументирана история на физическо, сексуално или емоционално насилие спрямо детето. Отличителна черта на тази група деца е, че преди раздялата детето е имало „отлични“, „добри“ или „достатъчно добри“ отношения с отхвърления родител.

Интересно е и това състояние, което сред специалистите в областта е наречено **охраняване** (или още „охраняване на вратата“ – от англ. „gatekeeping“). То се отнася до родителските нагласи, поведение и действия, които имат потенциал да повлияят върху качеството на връзката на другия родител с детето, т.е. да определят кой може да преминава през „вратата на отношенията“ и докъде. Концепцията за „gatekeeping“ насърчава специалистите да мислят за онези специфични поведения, наблюдавани у родителите, които

имат за цел да оценят или обезценят приноса на другия родител и степента, в която се насърчава неговото участие във връзката с детето. Най-често „охраняващият“ родител сам е определил себе си като имащ властта и правомощията да решава кое е добро и кое не е за доброто на детето. „Отварянето на вратата“ се отнася до нагласи и поведение, които улесняват и насърчават включването и участието на другия родител, а „затварянето на вратата“ се отнася до действия, които възпрепятстват включването на другия родител. Разпознават се съответно адаптивно и неадаптивно охраняване, като първото има за цел да направи най-доброто за детето. То популяризира връзката родител – дете, доколкото е безопасно, и защита на детето, ако то се нуждае от защита от другия родител. Маладаптивното охраняване („охраняване на вратата“) от своя страна не отчита най-добрите интереси на детето. Това поведение на „вратаря“ обслужва собствените нужди на родителя; то може да е форма на отмъщение срещу другия родител или да включва непротективно, потенциално опасно поведение (например прекомерна разпуснатост). „Защитаващият вратар“ или, както още го наричат, „основателно пазещият“, се разпознава в ситуации, в които родител използва „затварянето на вратата“ или има инхибиращо поведение в опит да предпази детето от риск, от „вреда, емоционален дистрес, поведенчески проблеми, трудности с приспособяването или отрицателно въздействие върху развитието“ в резултат на прекарване на време с родителя. Това може да бъде адаптивно, разумно, защитно или оправдано в случаи, когато има основателна причина за страх (например случаи на злоупотреба или пренебрегване).

В този смисъл, ако се знаят различните точки от този континуум и къде се намира в момента детето (в отношение на съюз или пък на отчуждение), какво е поведението на двамата родители, какви са техните нагласи, ще може по-лесно да се дадат подходящите препоръки и ще може да се предотвратят потенциални усложнения.

Превенцията на проблеми, свързани с контактите родител – дете, и интервенциите в случаи на вече съществуващи проблеми са важни, за да се предпази детето от негативни последици, свързани с бъдещото му развитие. Какви всъщност са тези последици? Фидлър и кол. (Fidler et al., 2012) обобщават някои изследвания в тази област и коментират някои от наличните данни. В краткосрочен план рискът е от наличието на емоционален дистрес, а в дългосрочен план – от проблеми, свързани с приспособяването. Преработката на информация, стратегиите за справяне, репрезентациите за себе си и за другите и афективното функциониране са проблематични области при децата с родителско отчуждение в сравнение с неотчуждените деца. При отчуждените деца са налице по-висока степен на емоционална уязвимост, поведенчески проблеми и социална некомпетентност. Наличните данни обаче са ограничени, поради което е необходимо провеждането на изследвания, за да се получат емпирични, лонгитудинални данни за дългосрочните последици от отчуждаването (Fidler et al., 2012).

Налице са някои ограничени данни от емпирични изследвания с възрастни. Фидлър и кол. (2012) цитират изследване на Бейкър от 2007 г., според което контактът между отчужденото дете (вече възрастен) и родител е възстановен в широк период (от 6 до 47 години след първоначалното отхвърляне на родителя). Друго изследване (на Джонсън и Годдмън от 2010 г., отново цитирано от Фидлър и кол., 2012) посочва, че отчуждените от родител деца, когато вече са пълнолетни, на възраст 18 – 21 г., споделят болезнени за тях спомени за отчуждаващи форми на поведение от страна на един от родителите си. В своята пълнолетна възраст почти всички изследвани лица са инициирали контакт с родителя, от когото са били отчуждени.

Интервенциите при наличието на родителско отчуждение са деликатна тема. От една страна, намесата на професионалисти е неизбежна и важна, от друга страна, са налице някои

рискове. Възможно е и съдът, и адвокатите, и терапевтите да допринесат за задълбочаване на проблема (Fidler et al., 2012), ако не се индивидуализира подходът. Специалистите не споделят едно и също мнение по въпроса дали децата, и особено юношите, трябва да бъдат принуждавани да възстановят контактите си с родител, когато не искат това (Fidler et al., 2012).

IV.1. Съдебната практика в случаите на неосъществяване на лични отношения между дете и родител

Националните и международните нормативни актове относно правата на детето последователно подчертават **най-добрия интерес на детето като водещо съображение**. В Общ коментар № 14 (2013) към КПД, посветен на най-добрия интерес на детето³⁵, се дава неизчерпателен и нейерархичен списък с елементи, които следва да се отчитат от всяко вземащо решения лице. Това изброяване включва:

а) Възгледите на детето.

б) Идентичността на детето (характеристики като пол, сексуална ориентация, национален произход, религия и убеждения, културна идентичност, личен характер).

в) Запазване на семейната среда и поддържане на взаимоотношенията. По отношение на този елемент в т. 67 изрично се подчертава, че споделената родителска отговорност в общия случай е в полза на най-добрите интереси на детето. При вземането на решения относно родителските отговорности обаче единственият критерий следва да бъде какво е в полза на най-добрите интереси на конкретното дете. Приема се, че автоматичното предоставяне от закона на родителските отговорности на единия или двамата родители е в разрез с тези интереси. Когато оценява най-добрите интереси на детето, наред с останалите елементи, имащи отношение по случая, съдията трябва да вземе под внимание правото на детето да запази взаимоотношенията си и с двамата родители.

г) Грижа за детето и неговата закрила и безопасност („закрила и грижа“ трябва да се тълкуват в широк смисъл, тъй като целта им не е посочена ограничително или отрицателно, а е свързана с комплексния идеал да се осигурят „благосъстоянието“ и развитието на детето; благосъстоянието на децата в широкия смисъл на това понятие включва техните основни материални, физически, образователни и емоционални нужди, както и нуждата от обич и безопасност).

д) Уязвимо положение (например увреждане, принадлежност към малцинствена група, ако е бежанец или търсещо убежище лице, жертва на малтретиране, живее на улицата и пр.).

е) Право на детето на здравеопазване.

ж) Право на детето на образование.

Според препоръките, дадени в Общ коментар № 14: „За да се демонстрира, че е спазено правото на детето най-добрите му интереси да бъдат оценявани и вземани под внимание като първостепенно съображение, всяко решение по отношение на детето или децата трябва да бъде мотивирано, обосновано и разяснено. В мотивировката следва изрично да се посочват всички фактически обстоятелства относно детето, елементите, които са счетени за имащи отношение към оценката на най-добрите интереси, съдържанието на елементите в конкретния случай и как те са претеглени, за да се определят най-добрите интереси на детето. Ако се различава от възгледите на детето, причината за това следва ясно да бъде посочена“.

Най-добрият интерес на детето се откроява като водещ принцип и в практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) и на националните съдилища.

³⁵ https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/GC_14_BG.pdf.

IV.1.1. Практика на Европейския съд по правата на човека

Правото на лични отношения между дете и родител е фундаментална част от правото на семеен живот, защитено в чл. 8 ЕКПЧ. АLINEЯ 2 на същия член допуска намеса на държавните власти в упражняването на това право „в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите“. Съществена част от правото на семеен живот е възможността за съвместно живеене, така че семейната връзка да се развива нормално и членовете на семейството да се радват един на друг.³⁶

Съдът подчертава важноста да бъде запазена връзката родител – дете и след раздялата на родителите (*Kosmopoulos v. Greece*, № 60457/00, пар. 47).

За целите на настоящото изложение ще бъде разгледано задължението на държавата да осигури осъществяването на отношенията дете – родител след постановяване на решение за упражняване на родителските права или режим на лични отношения, респ. привременни мерки, създаващи регулация на тези отношения.

Важно е да се отбележи, че според ЕСПЧ осъществяването на това право **не е абсолютно** и не следва да се очаква да бъде **изпълнено незабавно**. Трябва да се отчитат конкретните факти и необходимостта от **подготвителни мерки за ефективно изпълнение на решението**, включително когато се касае до предаване/повторно свързване на детето с родителя, упражняващ родителските права (*Hokkanen v. Finland*, № 19823/92, пар. 58). Отчитайки наличните трудности в отношенията между родителите, от една страна, и родителите и детето, от друга страна, Съдът подчертава, че задължението на държавата за предприемане на мерки за подпомагане на контакта е **задължение за създаване на средства, а не за достигане на конкретен резултат** (*Cristescu v. Romania*, № 13589/07, пар. 69).

Акцент в решенията се поставя върху **най-добрия интерес на детето**, който се преценява конкретно във всеки отделен случай. В решение на Голямата камера по делото *Sahin v. Germany*, № 30943/96, пар. 64, ЕСПЧ посочва, че националният съд дължи да осигури **справедлив баланс** между интересите на детето и тези на родителя, но подчертава, че **водещ е интересът на детето**. Приема се, че родителят не може да се позове на правото си по чл. 8 ЕКПЧ, когато мерките за реализирането на това право биха застрашили детето – неговото здраве и развитие.

За да прецени дали е нарушение на позитивните задължения на държавата по чл. 8 ЕКПЧ, Съдът отчита дали са предприети всички необходими стъпки за подпомагане на повторното събиране или възстановяване на контакта родител – дете, които може **разумно** да се очакват в светлината на деликатната семейна ситуация в конкретния случай (*Fernández Cabanillas v. Spain*, № 22731/11, пар. 57).

Може да се обобщи, че според практиката на ЕСПЧ **адекватността** на предприетите мерки се преценява въз основа на няколко критерия:

1. Бързина

ЕСПЧ акцентира върху изключителността на дължимата грижа от страна на държавата при съдебните спорове, засягащи връзката родител – дете. Приема се, че забавеното разглеждане на делата може да има за последица нарушаване на позитивното задължение за защита на правото на семеен живот, тъй като изминалото време довежда до *de facto*

³⁶ Св. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence. European Court of Human Rights, 2019, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_ENG.pdf.

разрешаване на повдигнатия спор (*Ribić v. Croatia*, № 27148/12, пар. 92). Наред с това Съдът подчертава връзката между съвременен предприетите мерки и тяхната ефективност.

Необходимостта от бързина на действията се отнася за целия съдебен процес: постановяването на привременни мерки и на окончателно съдебно решение, което да бъде съвременен изпълнено. Избягването на забава е от значение и по отношение на събирането на доказателства, които да оценят поведението на детето и проявата на нежелание да контактува с неотглеждания го родител (*K. B. and Others v. Croatia*, № 36216/13, пар. 150).

Съдът отбелязва, че бързината е от особено значение на ранния етап след раздялата на родителите, когато връзката с детето все още съществува (*Aneva and others v. Bulgaria*, № 66997/13 and 2 others, пар. 106).

Своевременност на мерките дължат и органите на съдебно изпълнение (*Aneva and others v. Bulgaria*, пар. 106).

2. Постановяване на съдебно решение при **внимателно събиране и изследване на доказателствения материал**, който е от значение за разрешаване на спора.

Следва да се отбележи, че Съдът не поставя изискване за събирането на определени доказателства. В едно от решенията си ЕСПЧ приема, че не във всеки случай националният съд е длъжен да изслуша съдебно-психологическа експертиза, а следва да отчете конкретните факти, както и възрастта и степента на зрялост на детето (решение на Голямата камера: *Sommerfeld v. Germany*, № 31871/96, пар. 71). Случаят е свързан със серия от съдебни производства, в които детето е било изслушвано от съдия на 10- и 12-годишна възраст. В друго решение (*Elsholz v. Germany*, № 25735/94, пар. 52) Съдът приема за неправилен отказа на националният съд да назначи експертиза, която да оцени становището на детето в контекста на взаимоотношенията му с неотглеждания го родител.

По делото *Kosmopoulou v. Greece*, № 60457/00, пар. 49, ЕСПЧ отбелязва като нарушение на процедурните гаранции по чл. 8 изготвянето на психиатрична експертиза, без да е изследвана и жалбоподателката (майка на детето), което впоследствие е довело до изключването ѝ от процеса на вземане на решения.

Нещо повече – ЕСПЧ подчертава, че при постановяване на решение националният съд дължи да основе изводите си на актуална психологическа експертиза, която отчита текущото състояние на отношенията родител – дете (решение на Голямата камера по делото *Strand Lobben and Others v. Norway*, № 37283/13, пар. 223. Според ЕСПЧ националният съд е основал изводите си по съществуването на спора на базата на експертиза, изготвена приблизително две години преди постановяване на решението, и то в производство по настъпване на детето извън семейството, без да бъдат изследвани и отчетени актуалните обстоятелства, включително твърденията на жалбоподателката за повишаване на родителския ѝ капацитет). Наред с това ЕСПЧ приема, че властите дължат да отчетат задълбочаващия се разпад на връзката между неотглеждания родител и децата в резултат на манипулативното въздействие на другия родител (*R. I. and others v. Romania*, № 57077/16, пар. 65).

Националният съд дължи да отчете цялостната семейна ситуация, степента на привързаност на детето към отглеждания го родител, както и всички други обстоятелства, които са от значение за най-добрия интерес на детето (*G. B. v. Lithuania*, № 36137/13, пар. 45).

3. **Ефективност** на предприеманите мерки, необходимост от предварителна **подготовка** за реализацията им.

В решенията си ЕСПЧ последователно застъпва становището, че предприеманите от държавата мерки следва да са от такъв характер, че да могат на практика да реализират търсената защита. Така например в цитираното решение *Анева и др. срещу България* е

отбелязано, че насрочването на поредица от срещи за предаване на детето не е достатъчно, тъй като съдебният изпълнител не се е възползвал от възможността да наложи глоба на родителя, дължащ предаване на детето, или да изиска съдействие на полицията. Същевременно неколкотократно използване на тези възможности на по-късен етап от серията опити за предаване на детето се оказва неефективно. Наред с това действията на полицията се определят като неефективни, когато се ограничават до призоваване и придружаване (пар. 107 и 108).

Друг идентифициран ключов фактор, лишаващ от ефективност действията на властите, е липсата на подготвителни мерки при констатирано от психолози и социални работници отчуждение на детето от родителя, на когото са присъдени правата. По-конкретно Съдът посочва, че съответните власти дължат да се уверят, че „ефективно се предоставя професионална и целенасочена подкрепа на децата, което е изключително важно за тях, за да свикнат с идеята да се срещат с майките си – първата и третата жалбоподателка, и да ги приемат отново в живота си. Подобна подкрепа е част от незаменимите подготвителни мерки, които властите следва да предприемат в съответствие с положителните си задължения по чл. 8 ЕКПЧ. „Подготвителните мерки са решаващи да се осигури личното отношение на децата към ситуацията независимо от безспорно решаващото влияние на другия родител“ (*Анева и др. срещу България*, пар. 109).

Поведение на родителите, изразяващо се в подаване на поредица от жалби и насрещни жалби един срещу друг, въвличането на прокуратурата, обвиненията в злоупотреба от страна на родител спрямо дете се определят от Съда като „далеч от конструктивното“. Въпреки това Съдът отчита, че липсата на съдействие от страна на разделените родители не е фактор, който може да освободи властите от техните позитивни задължения по чл. 8 ЕКПЧ. По-скоро липсата на съдействие налага задължение за предприемане на действия за помирение на страните в конфликта с отчитане на най-добрия интерес на детето, който може да надделее над този на родителите (*G. B. v. Lithuania*, пар. 97).

4. За да прецени нарушено ли е правото на семеен живот, ЕСПЧ отчита, освен действията на националните власти, и **полагането на усилия от страна на засегнатите лица** (*Cristescu v. Romania*, пар. 69).

В решението *Анева и др. срещу България*, пар. 112–113, пар. 122, Съдът съпоставя усилията, полагани от първата и третата жалбоподателка, с поведението на четвъртия жалбоподател. По отношение на първите Съдът заключава, че те „показват разбиране, търпение и гъвкавост, като действията им са ръководени преди всичко от загриженост за благополучието на децата им... Първата жалбоподателка показва продължаващо разбиране и приемане на различните мерки, целящи създаване на условия, които да способстват повторното установяване на отношения със сина ѝ. С тази цел тя сътрудничи на всички власти, които са ангажирани в процеса. Усилията ѝ са постоянни, продължават няколко години, като се започва през 2006 г., и не престават въпреки липсата на успех... Третата жалбоподателка неколкотократно търси съдействието на психолози и социални работници и демонстрира откритост и готовност да работи с тези професионалисти, за да постигне положително развитие в отношенията с детето“. Съдът приема, че четвъртият жалбоподател неоснователно не е изпълнил препоръките на социалните служби за осъществяване на регулярен контакт, който при първите срещи да се проведе в присъствието на майката на детето. Вместо това той не е търсил контакт с детето през продължителни периоди от време, а наред с това е изисквал срещите да се провеждат в дни и часове извън съдебната регламентация.

Аналогично в решението *Михайлова срещу България*, № 35978/02, пар. 97, Съдът отбелязва: „Фактите по делото показват, че както пречките, създадени от бившия съпруг на

жалбоподателката, така и липсата на разбиране за необходимостта от внимателна подготовка като предпоставка за ефективно изпълнение на родителските права от страна на самата жалбоподателка, са изиграли съществена роля в събитията“.

ЕСПЧ приема, че видът и продължителността на подготовката зависят от обстоятелствата във всеки конкретен случай, но разбирането и съдействието от страна на всички заинтересовани винаги са от особено значение (*Hokkanen v. Finland*, пар. 58).

Важната роля на проактивността на родителя е подчертана и в решението по делото *G. B. v. Lithuania*, пар. 95, като Съдът приема, че неоснователно жалбоподателката е отказала полицейско съдействие при предаване на децата, приемайки да стовари отговорността за това на съдебния изпълнител.

Очевидна е взаимозависимостта на всеки един от изложените критерии, за да се определят действията на държавата като адекватни спрямо конкретната ситуация.

ЕСПЧ отделя особено внимание и на **зачитане на волята на детето** както при постановяване на решение относно това кой да упражнява родителските права, така и какъв да бъде режимът на лични отношения с неотглеждания го родител. В решенията си Съдът подчертава, че националните съдилища следва да съобразят тази воля, вземайки предвид възрастта и степента на зрялост на детето. Съдът не поставя долна граница и не дава разяснения как тази степен на зрялост се установява. Преценката е конкретна за всеки от разглежданите случаи. Например по делото *Laylle v. Germany*, № 26376/95, Комисията приема, че деца на 7 и 9 години могат да формират и поддържат твърд и последователен възглед къде желаят да живеят (делото е свързано със спор за нарушено право на семеен живот в контекста на Хагската конвенция от 1980 г. за гражданските аспекти на международното отвлечение на деца – б. а.), както и че няма пречка децата да бъдат изслушани от съда в отсъствие на техните родители.

По делото *M. and M. v. Croatia*, № 10161/13, пар. 186, Съдът отбелязва, че когато от доказателствата се установява, че и двамата родители имат добър родителски капацитет и изборът на кого от тях да бъде предоставено упражняването на родителските права няма да доведе до промяна на училището, което детето посещава, както и на обичайната му среда, при установена зрялост на детето (9 години при започване на производството и 12 години в рамките на развитието му), неотчитането на желанието на детето с кого от родителите си да живее би било нарушение на правото му на личен и семеен живот.

В решението по делото *Sommerfeld v. Germany*, пар. 72, ЕСПЧ определя като разумна преценката на националния съд да зачете волята на детето (13-годишно) да не се вижда със своя баща, като отбелязва, че в поредица изслушвания (на 10 и на 12 години) тази воля е недвусмислено заявявана. Способността на детето да вземе подобно решение е преценена наред с всички останали факти по делото. В друго свое решение – по делото *G. B. v. Lithuania*, Съдът отчита, че желанието на детето е възможно да бъде повлияно от неотглеждания го родител. В последния случай допълнително се съобразява времето, през което детето е било отделено от другия родител, както и дали и как последният на свой ред е използвал наличните възможности за осъществяване на връзка с детето. Въпреки посочената възможност за повлияване ЕСПЧ приема, че се дължи съобразяване с ясно изразената воля на детето (*G. B. v. Lithuania*, пар. 45 и пар. 49).

Макар да зачита волята на детето за неосъществяване на контакт с неотглеждания го родител, ЕСПЧ отбелязва, че изразеното мнение може да е резултат от несвоевременно предприети мерки за осъществяване на съдебно признатото право на контакт в контекста на отказано съдействие от другия родител, което време бива използвано от него, за да настрои негативно детето. В този случай, макар принудата да не се зачита като способ в интерес на

детето, Съдът приема, че по отношение на жалбоподателя държавата не е изпълнила позитивните си задължения по чл. 8 (*Koudelka c. République Tchèque*, № 1633/05, пар. 67).

Същевременно Съдът отбелязва, че желанието на детето не следва да се приема като безусловно право на вето, без други фактори да бъдат отчетени и изследвани, за да се определи най-добрият интерес на детето (*R. I. and Others v. Romania*, пар. 58). По правило най-добрият интерес на детето предполага поддържане на връзката с родителя освен в случаите, когато това застрашава здравето или развитието. По делото *K. B. and Others v. Croatia*, пар. 143–144, Съдът посочва, че формирането на решение на базата на възгледите на детето, което е очевидно в невъзможност да формулира или заяви мнение за своите желания – поради конфликт на лоялност или бидейки изложено на отчуждаващо поведение, би било в противоречие с чл. 8 от Конвенцията. Държавата дължи да установи причината за подобна съпротива и да подходи към нея със съответната грижа. Въпреки тези разяснения в решението Съдът отново потвърждава горепосочените базови принципи за задължение за предоставяне на средства, а не за резултат, както и за предприемане на подготвителни мерки. Те трябва да са насочени към помирение на страните в конфликта, като се държи сметка за най-добрия интерес на детето. Едва след изчерпването на тези мерки може да се счете, че националните власти са изпълнили своите позитивни задължения по чл. 8 ЕКПЧ.

В практиката си ЕСПЧ последователно застъпва тезата, че **принудата** спрямо детето при осъществяване на правото на семеен живот от страна на родителя следва да бъде ограничена (*Nuutinen v. Finland*, пар. 128). Подчертавайки задължението на националните власти да сторят всичко необходимо, за да подпомогнат сътрудничеството между всички засегнати с цел реализация на правото на семеен живот, Съдът пояснява, че успоредно с това следва да се вземат предвид правата и свободите на тези лица и в частност – най-добрият интерес на детето и неговите права съобразно чл. 8 ЕКПЧ. Когато може да изглежда, че контактът с родител застрашава тези интереси или нарушава правата на детето, националните власти следва да осигурят справедлив баланс между тях (*Ignaccolo-Zenide v. Romania*, № 31679/96, пар. 94).

Може да се заключи, че Съдът формира изводите за нарушено право по чл. 8 ЕКПЧ не въз основа на това дали дадено съдебно решение в тази деликатна област на семейни отношения е изпълнено, или не, а преценявайки дали своевременно са предприети адекватни действия, за които разумно може да се очаква, че ще доведат до реализация на правото. Подходът на ЕСПЧ не може да се определи нито като нерешителен, нито като недържаш сметка за различните теории в областта на психологията и психиатрията за значението на връзката родител/дете и последиците за детето от прекъсване на връзката. Напротив, Съдът неотклонно подчертава, че Конвенцията е жив инструмент, и разглежда евентуалното засягане на съответните права в контекста на стандарта, възприет в законодателството на по-голяма част от държавите членки.³⁷ Съдът не дава универсални предписания за действие, нито насърчава незабавното предприемане на мерки, които на всяка цена да гарантират изпълнение, без да се държи сметка за динамиката в междуличностните отношения към конкретния момент. Този подход е конструктивен и от юридическа, и от психологическа гледна точка и държи сметка за деликатността на правата – обект на защита.

IV.1.2. Практика на националния съд

Отчуждаването на детето „по вина на отглеждания родител спрямо другия родител или обратно“ се отчита в ПВС № 1/12.XI.1974 г. в частта относно изменението на решение за упражняване на родителски права/режим на лични отношения, но липсва сред изброените

³⁷ Срв. Харис, О'Бойл, Уорбрик, Бейтс, Бъкли. Право на Европейската конвенция за правата на човека. С.: Сиела, 2015, с. 11.

обстоятелства, които съдът съобразява при първоначалното регулиране на отношенията родител – дете.

В Тълкувателно решение № 1/2016 г. по т. д. № 1/2016 г. на ОСГК на ВКС са дадени разяснения, че „чрез решението си по чл. 59, ал. 2 СК съдът изпълнява социалната си функция за предоставяне на адекватна защита на ненавършилите пълнолетие деца с оглед запазването на висшите им интереси и гарантира правната сигурност, задължавайки и най-вече вменявайки отговорност на „по-добрия“ (с оглед интересите на детето) родител да се грижи за тяхното непосредствено отглеждане и възпитание, до постигането на общо съгласие относно упражняването на родителските права³⁸. Допълнително се акцентира върху „основополагащия принцип, изведен в чл. 18 от Конвенцията за правата на детето, за носене от двамата родители на обща отговорност за отглеждането и развитието на детето, при въздигане на висшите интереси на детето в тяхна основна грижа. Само по изключение, при наличието на спор, се позволява намесата на съда с единствената цел да бъде дадена защита на интересите на ненавършилите пълнолетие деца, засегнати от родителския спор“.

Както вече беше посочено, понятието „родителско отчуждение“ намира своето нормативно признание в приетия през 2009 г. Семейен кодекс, като от систематичното място на това понятие може да се заключи, че законодателят го свързва с обстоятелствата, релевантни за правилната преценка на това на кого от родителите да бъде предоставено упражняването на родителските права, респ. какъв режим на лични отношения да бъде определен с другия родител.

Липсата на дефиниция на понятието „синдром на родителско отчуждение“ в първоначалната редакция на текста и последващото изменение на понятието – „родителско отчуждение“, водят до нееднозначност в подхода на ВКС за придаване на значение на констатираното обстоятелство. Може да се заключи, че преимуществено съдебната практика влага в понятието „родителско отчуждение“ съдържание, доближаващо се до дефиницията на Ричърд Гарднър за СРО³⁹, без да се отграничават понятията alienation и estrangement. Коректно е да се отбележи, че практиката на съда е ограничена от законодателните рамки на СК, които според нас съдействат за изостряне на противопоставянето между родителите в рамките на съдебното разглеждане на делото за родителските конфликти.

По въпроса на кого от двамата родители да бъде предоставено **упражняването на родителските права**, респ. налице ли е основание за промяна на вече постановено решение в тази насока, в едни от случаите ВКС не приема наличието на родителско отчуждение като основание за предоставянето на родителските права на родителя, който не отглежда детето и от когото то е отчуждено. Излагат се мотиви, че за преодоляване на отчуждението (посочено в съдебния акт като СРО) е необходимо определяне на разширен режим на детето с родителя, от когото детето е отчуждено, както и препоръчително посещение на психолог от страна на този родител – опр. № 409/24.03.2014 г. по гр. д. № 79/2014 г. на ВКС, IV г. о.⁴⁰

³⁸ Вж. за концептуалната погрешност на избора на по-добър родител и **Вълкова, Г., Р. Петров**. Семейният конфликт и справедливото му разрешаване от съда. – Адвокатски преглед, 2015, № 4–5.

³⁹ **Gardner, R.** The Parental Alienation Syndrome. A Guide for Mental Health and Legal Professionals, 1992, p. 63 – Гарднър определя СРО като разстройство.

⁴⁰ *Установен е и синдром на родителско отчуждение спрямо майката, който по бракоразводното дело, когато е бил определен предишният режим, все още не е бил проявен... Посещението при психолог не е довело до положителен резултат в отношението на детето спрямо майката и поради това преодоляването на родителското отчуждение трябва да е приоритет на майката. Поведението ѝ трябва да е в съответствие с възрастта, желанията и навиците на детето, като трябва да се работи за отстраняване или намаляване на психологическите, физически и учебни проблеми, наблюдавани при него. Преодоляването на този синдром не може да стане с мерките на лични отношения с майката, а са необходими консултации с психолог при активното участие на майката. Поне два пъти в седмицата трябва да има такива психологически*

В други случаи подходът е обратен, като се застъпва становище, че най-добрият интерес на детето предполага извеждането му от средата на отчуждаващия го родител, водеща до развитие на СРО, тъй като този „синдром“ съставлява „тип емоционална злоупотреба с огромни и дълбоки последици за детето“ – опр. № 7/07.01.2019 г. по гр. д. № 1286/2018 г. на ВКС, III г. о.⁴¹

В р. № 222/24.06.2015 г. по гр. д. № 6894/2014 г. на ВКС, IV г. о. родителското отчуждение се определя като **обстоятелство, засягащо родителския капацитет**, което съдът дължи да изследва и съобрази, включително при определяне на личните отношения с неотглеждания родител.⁴² В р. № 102/27.06.2019 г. по гр. д. № 4210/2018 г. на ВКС, III г. о. се посочва, че освен констатиране на родителското отчуждение допълнително подлежат на изследване възможните начини за преодоляване на „синдрома“ и времето, необходимо за преодоляването му.⁴³ В друго свое решение съдът предписва експертизата да констатира и „отношението на двамата родители към проблема, участието им в неговото преодоляване и готовността им да полагат усилия до пълното му разрешаване“ (р. № 222/24.06.2015 г. по гр. д. № 6894/2014 г. на ВКС, IV г. о.).

Наличието на родителско отчуждение се приема като **основание за разширяване на режима на лични отношения** с оглед на преодоляването му, но същевременно се дава препоръка за психологическо консултиране на родителя, от когото детето е отчуждено: „В интерес на детето е при настъпило родителско отчуждение спрямо родителя, който не упражнява родителските права всекидневно, да му се осигури колкото е възможно по-широк контакт и с него, за да бъде преодоляно това отчуждение, освен ако поведението на последния не е във вреда на детето... Въззивният съд е взел предвид и заключението на вещото лице-психолог, според което преодоляването на родителското отчуждение не може да стане само с мерките на лични отношения с майката, а са необходими консултации с психолог при по-активното участие на майката. По тази причина е разширен режимът на лични отношения на майката като е дадена и възможност с осигурен от нея психолог два пъти седмично да осъществява семейни консултации“ (опр. № 409/24.03.2014 г. по гр. д. № 79/2014 г. на ВКС, IV г. о.).

В някои от съдебните решения наличието на „синдром на родителско отчуждение“ е от ключово значение за изменяне на вече постановено решение за упражняване на родителските

консултации в присъствие на майката и детето. Ето защо въззивният съд е приел, че е в интерес на детето да се определи режим, при който да се даде и възможност на майката с осигурен от нея психолог да осъществява семейни консултации. По този начин най-пълно ще бъде защитен интересът на детето.

⁴¹ *Касае се за „тип емоционална злоупотреба с огромни и дълбоки последици за детето и неговите най-близки роднини“. Последното предопределя извода, че в интерес на детето е родителските права да се упражняват от другия родител, в случая майката. Двамата родители, върху които е отговорността за здравето и развитието на собственото им дете, при своите действия следва да се съобразят с всички констатации, съдържащи се в приетото от въззивния съд заключение за психологическото състояние на детето си и да положат всички необходими усилия, за да може то да бъде преодоляно. В този смисъл следва да им бъде указано да потърсят съдействие от съответните специалисти от ДСП Отдел „Закрила на детето“ [населено място] и Център за обществена подкрепа [населено място].*

⁴² *Неосъзнаването от родителя на вредните последици за детето от родителското отчуждение, несъдействието или активното противопоставяне срещу мерките за преодоляване на този психологичен проблем и отсъствието на готовност за продължаване на работата за преодоляването му са показателни за отсъствието на родителски и възпитателски качества у съответния родител. Съдът е длъжен да съобрази отсъствието на тези качества у единия или у двамата родители, за да определи съдържанието на мерките относно упражняването на родителските права, както и да определи при какви условия да се осъществяват личните отношения на детето с другия родител и в каква степен да бъдат разширени или ограничени.*

⁴³ *С оглед поведението на родителите и готовността на всеки от тях да съдейства за преодоляването на този синдром съдът следва да определи режима на родителските права като предпостави необходимите и целесъобразни мерки за преодоляването на синдрома на родителско отчуждение.*

права и предоставянето им на родителя, от когото детето е отчуждено. Решение № 91/19.03.2014 г. по гр. д. № 6859/2013 г. на ВКС, IV г. о., е допуснато до касация по материалноправния въпрос: „Обуславя ли се интересът на малолетното дете кой от двамата родители да упражнява родителските права от установяването на факта на упражнено домашно насилие от единия родител спрямо другия или от факта на ограничаването на контактите между детето и единия родител от другия?“. В решението се сочи, че „първото обстоятелство има значение за моралния облик на родителя и неговите възпитателски качества, а второто – за пригодността на родителя да отглежда и възпитава правилно малолетното дете. **При равни други условия** обаче наличието на родителско отчуждение или извършено домашно насилие предполага за упражняващ родителските права и непосредствено отглеждащ и възпитаващ детето да бъде предпочетен другият родител“. В конкуренция между родителско отчуждение и домашно насилие съдът приема, че макар и двамата родители да имат капацитет да отглеждат и осигуряват развитието на детето, „проявената от бащата агресия срещу майката в присъствие на детето, макар с инцидентен характер, дава предимство на майката по този показател“.

В опр. № 502/10.06.2019 г. по гр. д. № 992/2019 г. на ВКС, IV г. о., съдът повтаря извода за ключовото значение на СРО, макар изрично да се отбелязва, че е обстоятелство, което няма самостоятелно значение, а се разглежда наред с всички други факти и обстоятелства. Според съда „пребиваването на детето в дома на бащата, по отношение на който е налице синдром на родителското отчуждение, е единствената възможност за установяване на връзка между този родител и детето въпреки вероятните трудности, които ще възникнат в първоначалния период на адаптация“. Според авторите на настоящото изложение се наблюдава безкритично възприемане на тезата на Ричард Гарднър за наличието на т.нар. СРО, както и предлаганите от него препоръки за преодоляване. Тезата, застъпена от вещото лице психолог във въззивното решение⁴⁴, е споделена от въззивния съд и ВКС и е предопределила изхода от спора. Нещо повече, отбелязано е, че „желанието на детето не е основното обуславящо обстоятелство в този процес, тъй като принципът за запазване на неговия най-добър интерес следва да се преценява с оглед всички обстоятелства по делото“.

Различен е подходът в р. № 110/22.05.2018 г. по гр. д. № 327/2018 г. на ВКС, IV г. о., в което се отбелязва, че „съдът, макар да не е обвързан от желанието или нежеланието на детето да живее и/или да има контакти с единия или другия родител, във всички случаи следва да вземе предвид и **да зачете чувствата на детето, както и да отчете ефекта на принудата** при изпълнението на съответния режим на лични отношения с оглед възрастта на детето, конкретното му развитие и зрялост, и най-вече – с оглед конкретното му психоемоционално състояние“. В друг съдебен акт е посочено, че съдът дължи да зачете волята на детето, което самоволно е отишло да живее при своя баща, не изпълнявайки първоначално постановено решение за родителски права. Съдът отбелязва: „Тук без значение е дали причините са били обективни, дали майката е имала укоримо поведение. Възстановяване на връзката с майката няма да може да се постигне с ново „външно“ за детето, **наложено му решение и по принудителен начин**“ (р. № 555/27.06.2013 г. по гр. д. № 893/2012 г. на ВКС, IV г. о.).

Прави тревожно впечатление, че с цел предотвратяване на родителското отчуждение (без да се търси отлика между понятията alienation и estrangement) ВКС постановява

⁴⁴ Решение № 6627/25.10.2018 г. по в. гр. д. № 15932/2017 г. на Софийския градски съд, в което по повод на приета съдебно-психологическа експертиза се цитират изводите на вещите лица по отношение на 12-годишното дете: *Ако детето отиде да живее при баща си, в началото ще има сътресения, ще бъде трудно за всички, но ако нещата се нормализират в един момент, тогава тези сътресения ще бъдат много по-малки, отколкото дългосрочните последици от продължаващото отчуждение.*

несупервизиран контакт на детето с родител, извършил спрямо него акт на **домашно насилие**. В р. № 98/02.05.2019 г. по гр. д. № 4628/2018 г. на ВКС, IV г. о., от фактическа страна съдът приема, че „макар и да не е извършил престъплението „блудство“ по чл. 149, ал. 1 НК..., бащата е извършил спрямо малолетното дете И. акт на домашно сексуално насилие по смисъла на чл. 2, ал. 1 ЗЗДН“. Допълнително е установена „все по-силно развиваща се в течение на времето тенденция за отчуждаване на децата от техния баща, особено при по-голямото дете Х. Същевременно и от тези доказателства не се установява умишлено и целенасочено поведение в тази насока от страна на майката, но не се установява и достатъчно съдействие и въздействие от нейна страна спрямо децата за нормализиране на отношенията им с баща им“. Съдът подчертава отговорността на двамата родители за насърчаване/осъществяване на контакт на децата с неотглеждания ги родител: „През този преходен период и двамата родители следва да положат максимални усилия, за да загърбят миналото и да изгладят и преодолеят разногласията помежду си относно децата, като осъзнаят, че това в най-пълна степен би осигурило спокойствието и благополучието им. За това е необходимо и двамата родители да спазват точно предписанията на съда за упражняване на родителските права и за личните отношения, като при разногласия следва да търсят първо пътя на диалога помежду си, съобразявайки се с моментното състояние на децата във всеки конкретен случай, като ако е необходимо – да търсят съдействието на социалния служител, каквото те вече са получавали при осъществяването на привременните мерки по делото. Усилия в тази насока следва да положи най-вече майката, на която съдът вече е предоставил упражняването на родителските права и тя е в ежедневен контакт с децата. Предвид и възрастта на малолетната И., именно майката следва да осъзнае, че от изключителен интерес за дъщеря ѝ е тя да има **пълноценни контакти с бащата независимо от случилото се досега** и от това какви са личните отношения между двамата родители. С оглед на това майката следва да направи необходимото и зависещо от нея, за да преодолее във възможно най-голяма степен всички негативи от миналото и, полагайки именно нежна майчинска грижа и добронамереност, да мотивира малолетното дете то с желание да продължи да контактува с баща си. Не по-малки усилия следва да положи майката по отношение на вече почти пълнолетния Х., като намери необходимия подход и към него, за да му помогне да осъзнае, че най-доброто за него и занапред – когато сам ще решава съдбата си, е да има нормални и добри отношения с баща си. Бащата, от своя страна, също следва да осъзнае, че доверието на децата към него може да бъде възстановено единствено чрез личния му – именно бащински подход към тях при осъществяването на срещите им. В тази връзка бащата следва да приеме обстоятелството, че Х. вече е пораснал и занапред най-вече сам ще взема решенията в своя живот, поради което бащата не следва да му налага своето мнение, а следва да контактува с него като с възрастен. При установените по делото обстоятелства **бащата несъмнено следва да преосмисли и промени отношението и поведението си и спрямо малолетната И.** Той също така следва да преодолее силно негативното си отношение към майката, за да могат двамата родители, макар и разделени, но по пътя на диалога помежду си – поне относно собствените си деца, да продължат да бъдат техни пълноценни родители, което е от изключителен интерес и за двете деца“⁴⁵. ВКС определя

⁴⁵ Съдът определя преходен период – 2.05.2019 г. – до 13.08.2019 г., в който контактите на детето И. с бащата да се осъществяват всяка първа и трета събота от месеца от 10 ч. до 14 ч. в присъствието на социален служител от Дирекция „Социално подпомагане“, през следващите три месеца, считано от 13.08.2019 г., бащата да взема малолетното дете И. всяка първа и трета събота и неделя от месеца от 10 ч. до 16 ч., като срещите в събота от 10 ч. до 12 ч. да се осъществяват в присъствието на социален служител от Дирекция „Социално подпомагане“, след изтичането на горния тримесечен период, до навършване на 14-годишна възраст от детето И., бащата да я взема всяка първа и трета събота и неделя от месеца от 9 ч. до

режима като първоначално ограничителен, с тримесечен период на постепенно разширяване и преминаване към стандартни отношения на контакт. Изрично се сочи, че „за да бъде сведена до минимум опасността от ново поставяне на малолетното дете в риск от домашно сексуално насилие, и след изтичането и на горния тримесечен период – до навършването на 14-годишна възраст от И., срещите ѝ с баща ѝ следва да се осъществяват без преспиване при него, но – с оглед възстановяване на пълноценната връзка между тях – при ново разширяване на режима“. В мотивите се изтъква, че така определеният режим има за цел „най-вече постепенно да възстанови във възможно най-голяма степен доверието и желанието у децата за осъществяване на пълноценни контакти с бащата“. В същия смисъл е и заявеното в откритото съдебно заседание на въззивния съд от представителите (социален работник и юрисконсулт) на ДСП – Варна, според които, също, синдром на родителско отчуждение в случая няма, но и те сочат на обезпокоителни обстоятелства за тенденция към това – отново, най-вече при Х., което се дължи на липсата на подход и неумение на бащата да общува с децата при създалата се ситуация след раздялата между двамата родители, и най-вече – на неумението и липсата на воля и при двамата родители да загърбят дълбокия конфликт помежду си, в който въвличат и децата си.

От изложеното може да се обоснове извод, че нежеланието на децата за контакт с бащата е в резултат на отчуждение, разкриващо спецификите на *estrangement* в резултат на други фактори, свързани с поведението на бащата. На полето на психологията и психиатрията експертите посочват, че нежеланието на детето да контактува с родител, който е извършил спрямо него акт на насилие, не може да се определя като *alienation*.⁴⁶ В цитираното решение съдът не обсъжда тази отлика. В случая поради наличието на данни за реално извършено насилие е необходимо да се предпришат мерки, насочени към извършителя на насилие. Наред с това не са изложени мотиви защо се очаква предписаният относително кратък супервизиран режим автоматично да подпомогне детето И., като жертва на сексуално насилие, по отношение на желанието и готовността ѝ да контактува със своя баща след навършване на 14 години без присъствие на трето пълнолетно лице. Не са изложени мотиви

18 ч., както и за две седмици през лятната ваканция на детето – без преспиване – от 9 ч. до 20 ч. всеки от тези дни, по време, което не съвпада с платения годишен отпуск на майката, като тя се задължава до 30 април на съответната година да уведоми писмено бащата кога ще ползва отпуска, а ако не направи това в посочения срок, бащата ще има право да определи дните, през които ще вземе детето, като уведоми писмено майката до 31 май на съответната година, а също и на следните празници: всеки рожден ден на бащата (30 юни) от 9 ч. до 19 ч., ако е неучебен ден, а ако е учебен ден – за 3 часа в извънучебното време, през четните години – на рождения ден на детето (23 януари) – за 3 часа в извънучебното време, ако е учебен ден, респ. – от 9 ч. до 19 ч., ако е неучебен ден, както и всеки ден от 9 ч. до 19 ч. от Великденските празници, а през нечетните години – всеки ден от 9 ч. до 19 ч. от Коледните празници. След навършване на 14-годишна възраст от детето И. бащата да я взима всяка първа и трета седмица от месеца от 8 ч. в събота до 20 ч. в неделя – с преспиване, както и непрекъснато за един месец през лятната ваканция на детето по време, което не съвпада с платения годишен отпуск на майката и при горепосочения режим на уведомяване; а също и на следните празници: всеки рожден ден на бащата (30 юни) от 8 ч. до 20 ч., ако е неучебен ден, а ако е учебен ден – за 3 часа в извънучебното време, през четните години – на рождения ден на детето (23 януари) – за 3 часа в извънучебното време, ако е учебен ден, респ. – от 8 ч. до 20 ч., ако е неучебен ден (но ако се пада в трета събота или неделя от месеца, се прилага режимът за тези дни), както и по време на Великденските празници от 8 ч. на първия до 20 ч. на последния празничен ден, а през нечетните години – по време на Коледните и Новогодишните празници от 8 ч. на първия до 20 ч. на последния неучебен ден.

⁴⁶ *Both loyalty conflicts and parental alienation may be designated as CAPRD when they become a focus of clinical attention. However, it is **critical** to assess whether there is IPV and/or child maltreatment involved before designating a child as having parental alienation. A child may quite rationally decide not to have a relationship with a parent who perpetrates violence (either to the child or other family members), and this should not be designated as parental alienation. Bernet, W. et al. Child Affected by Parental Relationship Distress. – Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, Volume 55, Issue 7, 571–579, <https://www.herverbinden.nl/images/pub-rap/Bernet%20et%20al.%20-%20CAPRD%20-%202016-07.pdf>.*

дали и как актът на сексуално насилие е засегнал детето в психологичен план и възможно ли е евентуална травма да се преодолее за времето, през което контактът ще бъде надзиран.⁴⁷ Не е отчетено, че издавайки заповед по чл. 5 ЗЗДН спрямо детето И., районният съд в производството по ЗЗДН е наложил ограничителни мерки, но не е задължил бащата да посещава програма за извършител на домашно насилие. Остава открит въпросът дали ли е критичност у бащата спрямо неговата простъпка.⁴⁸ От съдържанието на въззивното решение може да се предположи, че нарушените отношения с децата му се оправдават с твърдения за отчуждаващи действия от страна на майката, като не се признава и не се отчита ефектът от стореното върху благосъстоянието на детето. Ето защо може да се предположи, че у извършителя на домашно насилие в конкретния случай не е налице промяна, доколкото първата от изискваните стъпки е признаване на фактите и акта на насилие.⁴⁹

При липса на конкретно задължение за бащата да посещава програми за повишаване на родителския капацитет/за извършители на домашно насилие, респ. специалисти, които да са ангажирани с преценка за изпълнението им и едва тогава – последващо възобновяване на контактите, може да се допусне, че препоръките на съда остават по-скоро пожелание, неизпълнението на което е възможно да накърни добруването на детето в психологически план.

Поставя се базовият въпрос дали в хипотезата на насилие отказът на детето да контактува с извършителя на насилието не е естествена защитна реакция и може ли в тази ситуация отчуждението да се обсъжда като alienation. Ернестин Роне и Едуард Дюран, изтъквайки противоречивостта на концепцията за „синдрома на родителското отчуждение“, определят като легитимен отказа на детето да откаже контакт с родителя, извършил спрямо него или спрямо другия родител акт на домашно насилие. Приемат, че твърденията за наличие на родителско отчуждение често са опит да се negliжират насилието спрямо детето и неговите последици.⁵⁰

Според авторите на настоящото изложение несупервизиран контакт на дете с родител, извършил акт на насилие спрямо него или спрямо другия родител, на което деяние детето е било свидетел, е непрепоръчителен, включително когато реакцията на детето е идентификация с агресора. Съдът дължи преди всичко да се увери, че на всеки един етап от контакта **сигурността на детето е гарантирана**, че травмата от насилието е преодоляна, и да оцени готовността на детето за контакт.⁵¹ Без да се застъпва крайната теза, че последващ акт на насилие е неизбежен, според нас контакт родител – дете би бил мислим без присъствие на

⁴⁷ В първоинстанционното решение, цитирано от ВКС, е прието: *Въз основа на заключението на СПЕ и обясненията на експерта първоинстанционният съд е приел за установено и следното: детето е в нестабилно психо-емоционално състояние, вътрешно тревожно, уплашено, с чувство за вина и силно завишена степен на контролирана спонтанност и блокираност, нехарактерни за дете на неговата възраст. Тези чувства и емоции са продиктувани от близки във времето стресогенни преживявания с бащата, формирали у детето нетипично за родителската фигура усещане за заплахата и опасност. Такива нагласи и реакции детето не проявява спрямо останалите членове на семейството си. Това е мотивирало несъмнения, според вещото лице, извод за преживени от детето насилие и емоционална травма с висока интензивност, с източник – баща му, и с най-малко психологичен характер.*

⁴⁸ В решение по в. гр. д. № 531/2018 г. на Окръжния съд – Варна, по отношение на въззивната жалба на бащата се препраща към доводите му, че „*блудството*“ е измислена версия с цел да отдели децата от него.

⁴⁹ **Drozd, L., N. Olesen.** Is It Abuse, Alienation, and/or Estrangement? A Decision Tree. – Journal of Child Custody, 2004, Vol. 1(3), [http://www.lesliedrozd.com/articles/DrozdOlesenJCC1\(3\)2004.pdf](http://www.lesliedrozd.com/articles/DrozdOlesenJCC1(3)2004.pdf).

⁵⁰ **Ronai, E., E. Durand.** Violences conjugales: le droit d'être protégée. Dunod, 2017.

⁵¹ **Dalton, C., G. Matthews, L. Drozd, Fr. Wong.** Navigating Custody & Visitation Evaluations in Cases with Domestic Violence: A Judge's Guide. National Council of Juvenile and Family Court Judges (2004, revised 2006). http://www.lesliedrozd.com/articles/NCJFCJ_Navigating_Evals_Judges_Guide.pdf. Водещ принцип в Наръчника е осигуряване на безопасността на детето (safety first).

трето супервизиращо лице едва когато след всестранна оценка – психологическа и от социален работник (включително чрез събиране на информация от трети лица – училище, приятели, родственици, съседни, водещи програмите за насилник/жертва експерти), съдът се е уверил, че същият не би застрашил интереса на детето. При преценка в тази насока съдът дължи съобразяване на препоръките, дадени в Общ коментар № 14 (2013) на КПД, съгласно които „елементите в оценката на най-добрите интереси може да са в противоречие помежду си при разглеждане на конкретен случай и обстоятелствата по него. Запазването на семейната среда например може да е в разрез с необходимостта да се защити детето от риска от насилие или малтретиране от родителите. При такива ситуации елементите трябва да бъдат претеглени помежду им, за да се намери решението, което отговаря на най-добрите интереси на детето или децата“.

IV.1.3. Обобщение и препоръки в юридически контекст

Държейки сметка за многоаспектността на проблематиката, свързана с ефективната реализация на правото на семеен живот на детето и неговите родители, може да заключим, че ангажиментът на държавата е за създаване на **мултидисциплинарен подход**, позволяващ бърза и адекватна намеса. Този подход обаче се ограничава до осигуряване на средства, а не гарантира достигане на всяка цена на предписан от съда резултат.

Без да се претендира за изчерпателност на препоръките, може да се обобщи, че за повишаване на ефективността на средствата те следва да засягат всеки етап от отношенията между родителите и връзката дете – родител. **Акцент** се поставя върху превенция, своевременност на намесата и адекватност на съдебния диспозитив, отчитащ спецификите на всеки конкретен случай.

По отношение на превенцията следва да се предвидят възможности за **ранна интервенция и подпомагане** на семействата в период на раздяла. Чрез информация за процеса и ефекта от раздялата (психологически, юридически, социален) родителите следва да бъдат своевременно запознавани с отражението на раздялата в психичния свят на детето. Нещо повече, за намаляване на конфликтния потенциал при бъдещ правен спор те следва да бъдат насочвани към ползване на **медиация или друга подходяща услуга**, която да им позволи да регламентират отношенията си на ранен етап от конфликта, като по този начин да се повиши и бъдещата изпълняемост на споразумението.

Наред с това следва да се отчете, че е неепрепоръчително ползването на помирителни процедури като медиация на етап, когато нивото на конфликт е твърде високо или се констатира отчуждение на детето от родителя.⁵² В този смисъл са и препоръките на Европейската комисия за ефективност на правосъдието, дадени в Ръководството за развитие на медиацията (2018).⁵³

Важно е да се отбележи, че изискването **принуда** да бъде осъществявана спрямо детето чрез физическото му заставяне (включително чрез съдействие на полиция) за участие в среща за режим на лични отношения, респ. упражняване на родителски права, **е крайно нежелано**, а травматизиращият ефект от реализация на правото на всяка цена може сериозно да засегне психологическото добруване на детето. Ето защо мерките със санкционен характер следва да се осъществяват във време и по начин, изключващ присъствието на

⁵² При сегашната законодателна уредба – чл. 321, ал. 1 ГПК и чл. 49, ал. 2 СК, съдът дължи да напъти страните към спогодба, включително чрез ползване на медиационна процедура, без да са предвидени изключения, отчитащи спецификите на спора и най-добрия интерес на детето (например при твърдения за извършено насилие).

⁵³ Mediation Development Toolkit. European Commission For The Efficiency Of Justice (CEPEJ). CEPEJ(2018)7REV, <https://rm.coe.int/mediation-development-toolkit-ensuring-implementation-of-the-cepej-gui/16808c3f52>.

детето, освен ако конкретният случай не сочи на желание на детето за осъществяване на контакт, който родителят препяства.

Препоръчително е в случаи на интензивен конфликт и последователен отказ от изпълнение на съдебен акт предаването на детето да се осъществява в т.нар. **контактни центрове**, където експерти могат да оценят психологическото състояние на детето, както и непосредствено преди предвидената среща да подпомогнат реализацията ѝ чрез предоставяне на съответна услуга. Нещо повече, **супервизирането на контакта** за период от време, определен от съответните експерти като нужен за детето, до голяма степен може да подпомогне възобновяването на връзката родител – дете, тъй като се осъществява в защитена среда, без да присъстват предаващият родител и т.нар. свидетели, които обичайно се водят от двамата родители, или полицейски служители. Подобен подход, оправдаван със събиране на доказателства от страна на всеки от родителите, има силно негативно психологическо въздействие спрямо детето, което отнапред знае и очаква, че предстои среща, в която случващото се следва да бъде „подпомогнато“ от полицейски служители и наблюдавано или регулирано и чрез трети лица – бъдещи свидетели по последващо образувани дела/подавани жалби пред институции. Дори при желание и готовност на детето за осъществяване на среща тази среда не предполага свободно и спокойно осъществяване на контакт.

Особено важно е да се отбележи, че отправяните препоръки за **преодоляване на родителското отчуждение чрез предоставяне на правата на отчуждения родител са дискуссионни** и това следва да се има предвид в съдебната практика. Свидетелствата от приложението на този подход по отношение на **юношите** се определят като анекдотични в изследване, публикувано на сайта на Министерството на правосъдието на Канада: *Managing Contact Difficulties: A Child-Centred Approach*. В изследването се подчертава, че децата изразяват отношението си към подобна форма на принуда, „гласувайки с краката си“, т.е. чрез бягство.⁵⁴

Балансирана е тезата, застъпвана от Фидлър и кол. (2012), според която **може да се мисли за промяна на родителските права само в най-тежките случаи на родителско отчуждение** едва когато нито една от другите използвани мерки не е дала резултат (хипотезата на last resort). Отбелязва се, че към подобна мярка не следва да се подхожда лековато, а самият избор, пред който е изправен съдът, се определя като тежка/сурова дилема (stark dilemma). Според цитираните експерти, преди да се пристъпи към промяна на родителските права, трябва да се потърси отговор на **няколко важни въпроса** за всеки конкретен случай: „Емоционално насилие ли е отчуждението? Колко добър е родителският капацитет и емоционалното здраве на отчуждаващия родител? Иначе казано, кое съставлява по-голям риск: отделянето от преплетена/с нарушени граници връзка (enmeshed relationship) или оставането в тази връзка? Какъв е родителският капацитет на отхвърления родител? Каква подкрепа и ресурси биха се изисквали, за да се подпомогне успешната промяна на родителските права? В обобщение: дали промяната на родителските права би причинила повече вреда, отколкото добро; дали в краткосрочен и дългосрочен план преместването на детето при обичайния някога, а сега отхвърлен родител, надхвърля риска (травма или вреда) от временната раздяла на детето от отчуждаващия родител?“. Наред с това се препоръчва внимателно да се обсъди **как** подобен подход да се проведе на практика, като същият не следва да се ограничи до физическото предаване на детето от единия родител на другия, а успоредно с това да се осигурят **ресурси**, подпомагащи детето да се справи с неизбежните

⁵⁴ Managing Contact Difficulties: A Child-Centred Approach. 2003-FCY-5E, https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/2003_5/p4.html#a4.1.

негативи, които го очакват в краткосрочен план.⁵⁵ Промяната на средата без ясни гаранции, че детето ще бъде подпомогнато, според нас не обезпечава най-добрия му интерес. Решението за промяна на родителските права се определя като възможен подход и когато наред с тежката степен на родителско отчуждение е налице и психопатология у отчуждаващия родител.⁵⁶

Съобразно спецификата на отношенията и при наличие на данни за домашно **насилие** спрямо партньор/дете извършителят следва да бъде пряко ангажиран да участва в подходящи програми. Явеният се дефицит във взаимоотношението не може да бъде компенсиран от детето жертва или от другия родител. При предписване на мерките е наложително да бъде отчетен травматизиращият ефект на акта на насилие спрямо детето и ако е необходимо, контактът между него и родителя насилник да бъде временно преустановен или супервизиран. Омаловажаването на акта на насилие с цел превенция на отчуждение, погрешно разпознавано като *alienation*, може да постави детето в ситуация на ревиктимизация или в опасност от извършване на повторен акт на насилие.

В случаите на родителско отчуждение или констатирано нежелание на детето да контактува с другия родител **съдебното решение/определение за привременни мерки следва да е детайлизирано** относно предаването на детето и осъществяването на режима на контакт, като бъде предварително избегната възможност за възникване на спорове във връзка с изпълнението.

Авторите на настоящото изложение не споделят изразеното от държавата становище пред Комитета на министрите на Съвета на Европа относно изпълнението на препоръките, дадени по делото *Анева и др. срещу България* – че за гарантиране на правото на семеен живот не е необходима законодателна промяна.⁵⁷

Правораздавателният орган трябва да разполага с **ефективни механизми за постановяване на решение, отчитайки най-добрия интерес на детето**. Това предполага на първо място отграничаване на развода на родителите от „битката“ за родителските права и избора на „по-добър родител“, като чрез законодателни промени съвместното упражняване на родителските права се въведе като правило, а не като възможност, избирана по изключение. Когато такъв избор е невъзможен, съдът следва да разреши спора при ясна законодателна уредба и механизми за охраняване на най-добрия интерес на детето. На първо място – следва нормативно и чрез съдебната практика **да се отграничат случаите на *parental alienation* и *estrangement***, както и „междинните“ и „смесените случаи“, като се държи сметка за разликата във възможните подходи за преодоляване на нежеланието на детето да контактува с единия от родителите с фокус върху благосъстоянието на детето. Понастоящем съдът не разполага с възможност, когато констатира подобно нежелание за контакт, **да задължи двамата родители** да участват в програми за повишаване на родителския капацитет или други подобни, насочени към придобиване на знания и умения за справяне с деликатната ситуация на раздялата и съпровождащите я високо ниво на недоверие и конфликти. Очаква се съдът да направи избор между двамата родители, като препоръките в

⁵⁵ Fidler et al. Op. cit.

⁵⁶ James, L. Parental Alienation: The New Zealand Approach. A thesis submitted for the degree of Master of Laws at the University of Otago, Dunedin, New Zealand, April 2018, <https://ourarchive.otago.ac.nz/bitstream/handle/10523/8035/JamesLeeA2018LLM.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁵⁷

[https://hudoc.exec.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22aneva%22\],\[%22EXECDocumentTypeCollection%22:\[%22CEC%22\],\[%22 EXECIdentifier%22:\[%22004-47553%22\]](https://hudoc.exec.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22aneva%22],[%22EXECDocumentTypeCollection%22:[%22CEC%22],[%22 EXECIdentifier%22:[%22004-47553%22]): *The authorities have published and disseminated the judgment. They consider that the current legislative framework is sufficient and that no legislative amendments are necessary.*

решението остават по-скоро пожелателни. Неизпълнението им не е скрепено с **адекватна санкция**.

Следва да се предвиди възможност при констатиране на обстоятелства, поставящи детето в риск, съдът да може да спре делото до 6 месеца със задължение да постанови привременни мерки, като за този период **поведението на родителите и готовността за съдействие** и участие в програми, към които съдът би имал властта да ги задължи, е **мониторирано и съобразявано при постановяване на крайния съдебен акт**.

Наред с това следва да се доразвие идеята, заложена в **чл. 59, ал. 9 СК⁵⁸**, за служебно иницирирана промяна на постановени от съда мерки чрез **въвеждане на съдебен мониторинг** върху изпълнението на съдебното решение в случаите, когато в хода на съдебното производство или след разрешен спор се констатират отчуждителни действия от страна на единия от родителите.⁵⁹

Заслужава внимание формулираният извод в цитираното изследване *Managing Contact Difficulties: A Child-Centred Approach*, че „изправянето пред различен съдия всеки път, когато родителите се връщат в съда, е подобно на смяна на доктор по време на лечението на животозастрашаваща болест“. **Разглеждането на делото от съдията, постановил съдебното решение по спора за родителски права**, осигурява бързина, последователност и контрол върху ефективността на предходно взетите мерки.

Необходимо е и въвеждане на **ефективни механизми за изпълнение на даваните от съд/социални служби препоръки независимо от липсата на готовност за съдействие от страна на отчуждаващия родител**. Така например при препоръки за психологическо консултиране на дете/отчужден родител чрез съвместни сесии и последвал отказ на отчуждаващия родител да съдейства същите могат да се осъществяват в училище със съдействието на училищен психолог за провеждане на сесиите от мобилни екипи на доставчика на услугата. Принудата в този контекст следва да е насочена към санкциониране на отчуждаващия родител за неучастие в сесии, за които му е издадено предписание от съответната дирекция „Социално подпомагане“ (включително по указание на съд/съдебен изпълнител).

IV.2. Психологически и социални услуги за възстановяване на нарушени взаимоотношения между деца и родители

У нас разполагаме с ограничени емпирични данни, предоставящи описание на интервенции върху проблема с контактите между родител и дете в контекста на развод или раздяла между родителите. Дюлгерова и Михова (2014)⁶⁰ описват опит от работа със семейства, насочени от отдел „Закрила на детето“ към семейна консултация с цел превенция на риска от родителско отчуждаване. Авторите коментират високото ниво на негативни емоционални преживявания, които изместват фокуса от родителската роля към конфликтните взаимоотношения между бившите вече партньори, което възпрепятства ефективното консултиране. По тази причина терапевтите експериментират с работа чрез парадигмата на терапията, базирана върху ментализацията, и тази работа има за цел да се развият умения за рефлексивно родителстване у двамата родители. Ментализацията

⁵⁸ (9) Ако обстоятелствата се изменят, съдът по молба на единия от родителите, по искане на дирекция „Социално подпомагане“ или служебно може да измени постановените по-рано мерки и да определи нови.

⁵⁹ Подобен подход за съдебен мониторинг е възприет от съда в решение по гр. д. № 230/2015 г. на Районния съд – Луковит.

⁶⁰ Дюлгерова, М. Й., З. Михова. Възможности на семейното консултиране и терапия при конфликт за упражняване на родителските права и родителското отчуждаване: VII Национален конгрес по психология, 31.10. – 02.11. С., 2014, 1195–1205.

представлява „разбиране на своите потребности, намерения и мисли и тези на другите – да можеш да погледнеш себе си отстрани и другите отвътре“ (Михова, 2014, с. 1196).⁶¹ Способността да се ментализира върху поведението и преживяванията е важна за успешното поддържане на добри взаимоотношения, за разрешаването на конфликти, за упражняването на родителската роля по достатъчно подходящ начин. Способността за ментализация се блокира от силни и интензивни емоционални преживявания, каквито по принцип са налице в контекста на раздяла и конфликти между родителите, поради което е обосновано и необходимо да се работи върху възстановяването на тези умения на родителите, за да успеят да поддържат благоприятни взаимоотношения с децата си. В конкретните случаи, представени в публикацията (Дюлгерова и Михова, 2014), се изследват характерните модели на поведение; търсят се техният смисъл и възможностите да се обвържат с намерения и потребности. Целта е развиване на рефлексивност, усещане за себе си като родители, запазвайки фокуса върху детето.

Друга практика в българската реалност е да се насочи семейството за консултиране към Детски контактен център, където се осъществяват срещи между детето и отчуждения родител в присъствието на психолог. В допълнение към това се осъществява консултиране на някого или на всеки един от родителите.

Родителите може да бъдат насочени от социалните служби (отделите за закрила на детето, които са районираны) за ползване на социална услуга, където може да се провежда консултиране на родителите или психологическа работа с детето. Тези практики не са проучени емпирично по отношение на тяхната ефикасност.

В литературата се обсъждат разнообразни практики за интервенции, стратегии и обучителни програми, които се прилагат в случаите на отчуждение и когато децата са в риск от родителско отчуждение поради високо ниво на конфликти в семействата. Общото между разнообразните модели на интервенция е, че те включват както психологическо обучение, така и консултиране или терапия и се прилагат на различни нива от етапа на раздяла между родителите, но данните за оценка на тяхната ефективност са крайно ограничени (Fidler et al., 2012).

Някои от програмите за превенция са насочени към информирание и изграждане на умения чрез моделиращи ролеви игри и обратна връзка, която да помогне на родителите да бъдат по-ефективни в ролята си (Fidler et al., 2012).

Други програми са насочени специално към отчуждените деца⁶² или към целите семейства. Възможно е терапевтът да работи със семейството в различни конфигурации – отделни срещи с всеки член на семейството, срещи между детето и всеки от родителите, родителите заедно, братята и сестрите заедно, както и цялото семейство (Fidler et al., 2012). Експериментира се също и с по-необичайни форми на интервенция – например семейни лагери⁶³, уъркшоп.⁶⁴ Малобройните проведени изследвания върху ефективността на различни видове интервенции не позволяват на този етап обобщени заключения.

⁶¹ **Михова, З.** Развиване на рефлексивно родителстване при деца с проблемно поведение. VII Национален конгрес по психология, 31.10. – 02.11. С., 2014, 1190–1196.

⁶² Например Children of Divorce Intervention Program е програма за подкрепа на деца, които развиват физически и психически разстройства след развода на родителите си. Програмата се осъществява в училище, в групи за подкрепа (вж. **Fidler et al.** Op. cit.).

⁶³ Overcoming Barriers Family Camp представлява петдневна семейна програма, която комбинира психообразователни и терапевтични интервенции в защитена и „забавна“ среда. Предварителните изследвания за ефективността на програмата сякаш показват, че тя не е подходяща за тежките случаи на родителско отчуждение (вж. **Fidler et al.** Op. cit.).

Заклучение

Връзката дете – родител е част от правото на семеен живот по смисъла на ЕКПЧ и държавата дължи да създаде ефективни механизми за реализацията му. Най-добрият интерес на детето предполага след раздялата на родителите да бъде съхранена възможността за пълноценния контакт на детето с неотглеждания го родител.

Нежеланието на детето да контактува с неотглеждания го родител е тревожно явление. Причините за това нежелание трябва да се изследват в широк контекст, като се отчита комплекс от фактори, свързани с развитието на детето и семейната динамика. Погрешно е автоматично да се заключава, че това нежелание е резултат от отчуждителни действия на другия родител. То може да разкрива спецификите на *estrangement* или на *alienation*, както и на „смесен“ или „междинен“ случай; да се касае за конфликт на лоялност или за друга причина, която не може да бъде еднозначно дефинирана. От изключително значение е да се изследва индивидуалният случай от психологическа гледна точка.

Експертите, призвани да охраняват правото на детето на семеен живот, дължат да приложат подход, който отчита спецификите на конкретния случай. Универсалните рецепти и предписания, „лесните“ решения на този сериозен проблем рискуват да го задълбочат и да го направят трудно решим. Необходим е отговорен подход, надскачащ субективните нагласи на въввлечените участници в разрешаването на проблема, който да се основава на задълбочено изследване на конкретната проблематика.

Веднъж установена, причината за нежеланието следва да бъде своевременно адресирана чрез предлагане на мерки, отчитащи наличните ресурси за подкрепа, включително социална, психологическа и т.н. Контролът върху изпълнението на дадените предписания следва да замести пожелателните наставления.

Следва да се отбележи, че крайните тези, които отричат или абсолютизират родителското отчуждение, не държат сметка за този реален феномен и негативното му значение в психичния свят на детето. Подход, в който се прави опит за разрешаване на проблема чрез поставяне на детето в „средата на бойното поле на родителите“, в същината си е продължаващо разрешаване на родителския конфликт чрез детето, което е крайно нежелано.

Въпреки нуждата от законодателни промени понастоящем също е възможно да се търси и намира разрешение. За целта спектърът от социални и психологически услуги следва да се разшири както по своя вид и обем, така и териториално, като тези услуги бъдат осигурени и в малките населени места. В противен случай правораздавателните органи биват изправени пред невъзможността да дадат разрешение, адекватно на нуждите на детето.

Съдиите на свой ред дължат в хода на делото да поставят онези въпроси, които ще им позволят да изследват релевантните факти и обстоятелства в широк контекст извън полярните тези на родителите (или на техните процесуални представители). Следва да се държи сметка, че погрешно разпознатото нежелание на детето за контакт с родителя може да доведе до диспозитив, който да има травматичен ефект за детето.

В този смисъл предизвикателствата пред експертите, участващи в процеса на търсене на правилното разрешение на проблема, предполагат отговорност и ангажираност, фокусирана върху най-добрия интерес на детето. Омаловажаването на разглежданата проблематика рискува защитата на този интерес дори когато „битката“ в съдебната зала бъде спечелена от съответния родител.

⁶⁴ Family Bridges е програма, която се провежда под формата на уъркшоп за родители и деца, които са отчуждени. Тя е основана през 1990 г. от американския психолог Ранди Ранд, а по-късно има модификации (вж. **Fidler et al.** Op. cit.).

